

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra pastorálních oborů a právních věd

Nikola Joštová

**Člověk a liturgie
Mše svatá a psychologie dnešního
člověka**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Radek Tichý, PhD. et SL.D.

Praha 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Pardubicích dne 23.5.2021

Nikola Joštová

Bibliografická citace

Člověk a liturgie [rukopis] : Mše svatá a psychologie dnešního člověka : diplomová práce / Nikola Joštová ; vedoucí práce: Radek Tichý. -- Praha, 2021. -- 75 s.

Anotace

Práce se zabývá slavením mše svaté s důrazem na potřeby dnešního člověka z pohledu moderní psychologie. V první části se práce bude zabývat současným člověkem, jeho hodnotami a spiritualitou. V další části se pokusí přiblížit slavení mše svaté v souvislosti s hodnotami a potřebami současného člověka z pohledu psychologie.

Pokládá si otázku, zda slavení mše svaté, jak ji známe dnes, odpovídá aktuálním potřebám či hodnotám dnešního člověka. Zamýšlí se nad možnými formami slavení bohoslužby, které by nejlépe naplňovaly již zmíněné potřeby člověka.

Klíčová slova

potřeby, hodnoty, mše svatá, spiritualita, současný člověk, prvky v liturgii

Abstract

Man and liturgy. Mass and psychology of today's man.

This theses deals with the celebration of the Holy Mass with an emphasis on the needs of today's man in terms of modern psychology. In the first part the work will deal with contemporary man, his values and spirituality. In the next part it will try to approach the celebration of the Holy Mass in connection with the values and needs of contemporary man from the psychological point of view.

He asks whether the celebration of the Holy Mass, as we know it today, corresponds to the current needs or values of today's man. It considers possible forms of celebration of worship that would best meet the aforementioned human needs.

Keywords

needs, values, holy mass, spirituality, today's man, elements of the liturgy

Počet znaků (včetně mezer): 121 437

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Radkovi Tichému, Ph.D., SLD za trpělivost, inspirující rady a metodické vedení. Chci také poděkovat manželovi, celé rodině a potom zejména babičce za podporu při studiu a psaní diplomové práce.

Obsah

Úvod.....	6
1. Současný člověk.....	8
1.1 Trojí pohled na současného člověka.....	8
1.1.1. Sociologický pohled.....	8
1.1.2. Psychologický pohled.....	10
1.1.3. Teologický pohled.....	11
1.2 Potřeby současného člověka.....	14
1.3 Hodnoty současného člověka.....	16
1.4 Shrnutí.....	20
2. Spiritualita a současný člověk.....	22
2.1 Pojem spiritualita.....	22
2.2 Psychologický pohled na spiritualitu.....	23
2.2.1. Pohled vybraných předních světových osobností psychologie.....	23
2.2.2. Pohled vybraných českých psychologů.....	26
2.3 Teologický pohled na spiritualitu.....	27
2.4 Události 20. století a jejich vliv na religiozitu člověka.....	29
2.5 Sekularizace v českých zemích.....	31
2.6 Spiritualita současného člověka.....	31
2.7 Rituály a jejich význam v životě člověka.....	34
2.8 Popularita a význam mimokřesťanských spirituálních směrů.....	36
2.9 Shrnutí.....	40
3. Mše svatá.....	42
3.1 Význam mše svaté pro člověka z pohledu církve.....	42
3.2 Prvky, které se vyskytují při liturgických obřadech.....	47
3.3 Další faktory ovlivňující význam mše svaté pro člověka.....	54
3.4 Shrnutí.....	56
4. Prvky bohoslužby a potřeby současného člověka.....	58
4.1. Potřeba ticha.....	58
4.2. Potřeba zážitku, prožitku a tajemna.....	59
4.3. Potřeba spontaneity.....	59
4.4. Potřeba osobního rozvoje, seberealizace a sebetranscendence.....	60
4.5. Potřeba individuality, intimity, soukromí a společenství, přijetí, jistoty.....	62
5. Závěr.....	65
Použité zkratky.....	69
Seznam literatury.....	70

Úvod

Liturgie má nezaměnitelné místo v církvi. Je něčím, co člověka ovlivňuje a prolíná se jeho životem. Při slavení mše svaté se shromažďují věřící k setkání s ukřižovaným a vzkříšeným Kristem v eucharistii a nechávají na sebe působit symbolický jazyk liturgie. Má významný vliv na duchovní život člověka. „Liturgie je zdroj a vrchol činnosti církve.“¹ Má tak ústřední postavení v životě křesťanů a v jejím prožívání je zdroj obnovy celého života věřícího.

Ve 20. století prošla mše svatá proměnami stejně jako společnost a člověk s jeho hodnotami a potřebami. Pro představu si zmíníme několik důležitých událostí. Lidé prožili hrůzy první a druhé světové války, zažili převrat v nastavení a fungování společnosti, kterému byli nuceni se velmi rychle přizpůsobit. V novém zřízení lidé přestávali být soběstační. Proměnu ve společenské rovině provázely také změny v politické sféře a fungování státu.

S touto postupnou změnou společnosti souvisí také změny, které se týkají prožívání, hodnot a potřeb člověka. Na tyto proměny, které se týkají společnosti a člověka, církev reagovala II. vatikánským koncilem a jeho dokumenty.

Od té doby uběhla řada let a člověk i společnost prošli dalšími proměnami. Doba se výrazně zrychlila. Technika je na vzestupu a nahrazuje čím dál více člověka a mezilidský osobní kontakt. Na člověka jsou kladeny veliké nároky. Dnešní člověk nemá čas.

Při nahlížení na vývoj společnosti, člověka a jeho spirituality se nabízí otázka, na kterou budeme při zpracování této práce hledat odpověď.

Reaguje mše svatá, tak jak ji známe dnes, na aktuální potřeby současného člověka?

K zamýšlení se nad touto otázkou a k následné k volbě tématu mě také vedly poznatky, které mám z práce s „věřícími“ i „nevěřícími“ lidmi v rámci své praxe. Mám na mysli například skutečnosti, že křesťané inklinují současně k jiným alternativním spirituálním směrům. Mše svatá, která ve 20. století zaujímal v duchovním životě ústřední místo, pravděpodobně nemusí být z pohledu postmoderního člověka jedinou cestou pro jeho spiritualitu. Zdá se, že dnes lidé spíše vyhledávají alternativní duchovní proudy, které jsou pro ně lákavější, možná i pro ně srozumitelnější, či reagují lépe nebo pružněji na jeho aktuální potřeby.

¹ SC 10.

První část diplomové práce se věnuje současnému člověku, jeho potřebám a spiritualitě. Současně osvětlím význam a popularitu mimokřesťanských spirituálních směrů. Další část se bude zabývat mší svatou a jejímu významu pro člověka. V souvislosti s tímto tématem se zaměří na prvky, které se vyskytují při liturgii a na faktory, které ovlivňují význam mše svaté pro člověka. Poslední část se bude věnovat liturgickým prvkům v souvislosti s potřebami dnešního člověka.

K nalezení odpovědí budu studovat a zpracovávat liturgické knihy a knihy o liturgii a budu na ně nahlížet z pohledu moderní psychologie.

Liturgií je v této práci míněn ritus podle Římského misálu po reformách po II. vatikánském koncilu. Zkratky biblických knih jsou uvedeny podle ekumenické soustavy zavedené Českým ekumenickým překladem Bible.

Porozumění současnému člověku považuji za klíčové k následnému zpracování diplomové práce. Tyto poznatky umožní lepší pochopení potřeb a hodnot dnešního člověka. Díky tomu můžeme více porozumět, jaký význam pro něj může mít mše svatá, zda a případně nakolik odpovídá na jeho potřeby.

1. Současný člověk

V této kapitole bude nahlíženo na dnešního člověka z pohledu sociálních věd. Nejprve je stručně předložen pohled na současného člověka z pohledu sociologie, psychologie a teologie. Porozumět současnému člověku pomůže také následné představení jeho potřeb a hodnot.

1.1 Trojí pohled na současného člověka

1.1.1. Sociologický pohled

Dnešní společnost je označovaná jako postmoderní.² Toffler, který je považován za předního amerického sociálního myslitele současného světa hovoří o tom, že v postmoderní společnosti narozdíl od moderní žijeme rychleji, více nás obklopuje technika, kterou využíváme ve větší míře a častěji. Usnadňuje nám život, ale také nahrazuje člověka a mezilidský osobní kontakt.³ Tofflerovo pojetí postmoderní doby podporují a doplňují práce významného sociologa Zygmunta Baumana, který se zabýval postmoderním konzumismem. Bauman popisuje, že mobilita a anonymita postmoderní společnosti vedou ke krizi identity, protože identita již není pevně ukotvena, jako v moderní době. Identita je vnímána jako něco, s čím se jedinec musí popasovat. V postmoderní společnosti, oproti moderní, se role člověka v průběhu jeho života proměňuje.⁴ K tomu vhodně dodává sociolog Lukáš Urban, že lidé jsou si vzájemně velmi blízko, a tak si více můžeme všimnout rozdílů mezi nimi. Paradoxem je, že čím blíže si lidé jsou, tím více se setkáváme s individualizací člověka. V blízkosti druhých má tendenci se s nimi porovnávat a současně se chce určitým způsobem odlišit. Právě v odlišnosti můžeme vnímat jeden ze zdrojů dynamiky lidstva a společnosti.⁵ Jiří Šubrt

² Postmoderna je myšlenkový směr konce 20.století, typická pro něj je pluralita názorů. Srov. MUCHA, I. a NEŠPOR, Z. ed. Postmoderní společnost. *Sociologická encyklopedie* (21. 9. 2020) [2019-08-19] Dostupné na:

<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost_postmodern%C3%AD>.

³ Srov. TOFFLER, A. a H. TOFFLER. *Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky*. Praha: Dokořán, 2001, str. 28.

⁴ Srov. BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995, str. 161–163.

⁵ Srov. URBAN, L. *Sociologie trochu jinak*. 2., rozš. vyd. Praha: Grada, 2011, str. 103.

zabývající se soudobou sociologií říká, že individuálnost dnešního člověka se projevuje tím, že je otevřený vůči světu, ale současně je uzavřený do sebe a soběstačný.⁶

Jiří Večerník dokládá pozitivní dopad individualismu. Podle něj se koncept potřeby individuální seberealizace postupně rozšiřoval a zapracovával do přístupu vůči člověku. Z počátku s tímto pojmem pracovala sociální psychologie a aplikovaná sociologie. Díky tomu se při práci s lidmi volí individuální přístup k člověku, protože se vnímá jeho jinakost a jedinečnost.⁷ Lukáš Urban však poukazuje také na jeho negativní význam. Negativně může být vnímán individualismus tehdy, kdy je člověk zaměřen výhradně na sebe a nezajímá se o lidi kolem sebe.⁸ Podle Šubrtů je individualismus zřetelný zejména ve velkých městech, kde vlivem hustého osídlení a velké zaměstnanosti lidí není jednání jednotlivce tolik viditelné pro okolí, jako například na vesnici.⁹ V takových městech se můžeme setkat s anonymitou, rozpadem hodnot nebo také nedostatkem duševní blízkosti.¹⁰ Toffler rozšiřuje vliv současného konzumního způsobu života na nukleární rodiny. Dokládá, že dříve byla úplná rodina standardem. Dnes vzrůstá počet rodin s jedním rodičem, rozvedených párů, manželství bez dětí nebo lidí, kteří žijí sami.¹¹

K tomu můžeme doložit sociologickou studii známé socioložky Zdenky Mansfeldové a jejího týmu, která popisuje, že se změnou společnosti souvisí také změny, které se týkají prožívání, hodnot a potřeb člověka. Na to má vliv postoj člověka a jeho priority.¹²

Sociologický výzkum Lyonse a Kindlerové přináší další pohled na hodnoty, potřeby a postoje současného člověka. Výsledky mluví o tom, že dnešní člověk je ve svém životě přibližně stejně spokojen jako v době komunismu. Poukazují také na to, že jeho hodnoty a morálka jsou spíše v rozpadu. Ukazuje se, že schvaluje například potraty,

⁶ Srov. ŠUBRT, J.. *Soudobá sociologie*. V Praze: Karolinum, 2013, str. 235.

⁷ Srov. VEČERNÍK, J., ed. *Práce, hodnoty, blahobyť: České reálie v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2016, Str. 127.

⁸ Srov. URBAN, L. *Sociologie trochu jinak*, str. 103.

⁹ Srov. ŠUBRT, J. *Soudobá sociologie*, str. 233.

¹⁰ Srov. URBAN, L. *Sociologie trochu jinak*, str. 103.

¹¹ Srov. TOFFLER, A. a H. TOFFLER. *Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky*, str. 27.

¹² Srov. MANSFELDOVÁ, Z., TUČEK, M. *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002, str. 31.

rozvody, nevěry a další.¹³ Současně se však dozvídáme, že navzdory tomuto faktu má náboženství v životě dnešního člověka svoje určité místo.¹⁴

Jiný sociologický výzkum hodnot člověka od Kláry Plecité ukazuje, že s postupnými změnami hodnot, tlakem společnosti, pracovní zátěží a stresem člověk dává větší důraz na životní pohodu. Na jedné straně chce společnost po člověku, aby se podílel na zvyšování ekonomiky, a na druhé straně, aby měl rodinu a věnoval se dětem.¹⁵ U současného člověka se setkáváme s interpersonálním konfliktem rolí v pracovní a v rodinné oblasti. Je to dáno tím, že nemá dostatek času na to, aby se věnoval rodině tak, jak chce a potřebuje, pokud musí investovat značné množství času práci, která to po něm požaduje. Dochází tak k poklesu celkové životní spokojenosti.¹⁶

1.1.2. Psychologický pohled

Výstupy sociologického a psychologického pohledu se v mnohém shodují nebo prolínají. Z toho důvodu v této části uvedeme pouze názory, které ještě nebyly zmíněny. K tématu práce nebylo nalezeno mnoho psychologické literatury, která by se touto problematikou zabývala. Proto se budeme opírat zejména o dílo psychologů Ilony Gillernové, Vladimíra Kebzy a Milana Rymeše, které je velmi aktuální. Ve svém díle popisují, že dnešní doba je ve znamení velkých nároků, které jsou na člověka kladeny. Čelí tlakům, které jsou na něj vyvíjeny ze všech stran, a mnohdy se stávají těžko únosné. Nejistota, strach a stres dominují v životě současného člověka. S tímto faktem souvisí psychické problémy lidí, které jsou v dnešní době mnohem častější, jako jsou například úzkosti, deprese nebo různé typy poruch. U lidí s psychickými problémy se dnes setkáváme například s existenciálními otázkami nebo s otázkami typu, zda v životě obstojí.¹⁷ Psycholožka Kosíková uvádí, že strach nebo nejistota, která se v člověku objeví, má následně vliv i na to, že člověk těžko přejímá odpovědnost za své rozhodování. Přitom odpovědnost je člověku dána jako poslání, nemůže ji svou

¹³ Srov. LYONS, P. a R. KINDLEROVÁ, ed. *47 odstínů české společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2015, str. 183–184;193–194.

¹⁴ Srov. Tamtéž, str. 159.

¹⁵ Srov. PLECITÁ, K., ed. *Hodnoty, postoje, chování: Česká republika 2002-2012 : sociální report projektu European Social Survey*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2013, str. 5–7.

¹⁶ Srov. Tamtéž, str. 206.

¹⁷ Srov. GILLERNOVÁ, I., V. KEBZA a M. RYMEŠ. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada, 2011, str. 22.

vlastní silou realizovat.¹⁸ V důsledku toho, podle Urbana, někdy člověk v životě raději vyhledává požitkářství, je pro něj bezpečnější být zaměřený spíše na sebe a seberealizovat se, ale současně touží potom někam patřit.¹⁹ Sycení této potřeby mu značně znesnadňuje určitá závislost na technice, díky které je člověk izolován od osobního kontaktu s druhými.

S potřebami souvisí také postoje člověka, které se pak mohou demonstrovat například v přístupu vůči manželství nebo rodině.

Člověka značně ovlivňuje nejen rodinné, ale i pracovní prostředí. Tyto faktory mají vliv na psychickou pohodu člověka. V dnešní době se tak objevují častěji otázky smyslu života člověka a je patrný vyšší zájem o problematiku kvality života^{20, 21}

Kvalita života je jeden z důvodů, proč člověk raději volí práci, která mu umožní saturovat současně jeho potřeby pracovní i rodinné. Možná proto je dnes více než v dřívějších dobách otevřen například spíše proměnlivému prostředí organizace, má krátkodobé cíle a je otevřen ke změnám pozice. Takovou možnost má dnes člověk spíše ve městech, kde je vysoká zaměstnanost. Pokud člověk žije v oblasti s vysokou mírou nezaměstnanosti, podléhá spíše tlaku a nárokům pracovního prostředí. Současně s tím vzrůstá stres, vnitřní nepohoda a nespokojenost v jeho životě, protože trpí tím, že nemůže saturovat své jiné potřeby. Míru a kvalitu prožívání člověka pak určují také individuální faktory, mimo jiné osobní zralost a postoj, který člověk k dané situaci zaujímá.²²

1.1.3. Teologický pohled

Teologie nahlíží na člověka tak, že byl stvořen k Božímu obrazu, jako jednota duše a těla, jako muž a žena. Ve světle Božího zjevení se snaží uchopit vše, co je pro člověka konstitutivní – bytí, vlastní existence, lidská přirozenost, naplnění lidské přirozenosti

¹⁸ Srov. KOSÍKOVÁ, V. *Psychologie ve vzdělávání a její psychodidaktické aspekty*. Praha: Grada, 2011, str. 19.

¹⁹ Srov. URBAN, L. *Sociologie trochu jinak*, str. 115.

²⁰ Kvalitou života myslíme psychickou pohodu, saturování potřeb, spokojenost, fungování člověka. Kvalita života následně ovlivňuje zdravotní stav člověka, a to může mít dopad na psychický stav jedince. Srov. GILLERNOVÁ, I., V. KEBZA a M. RYMEŠ. *Psychologické aspekty změn v české společnosti*, str. 24.

²¹ Srov. Tamtéž, str. 22.

²² Srov. Tamtéž, str. 191.

v Kristu. Víme, že pro teologii jsou všechny zmíněné kategorie platné, ale pro účel této práce se jimi zabývat nebudeme. Opřeme se o část z exhortace *Evangelii gaudium* papeže Františka, která reaguje na aktuální témata dnešní společnosti. Navážeme dalšími vybranými dokumenty, které svým obsahem reagují na současného člověka a na společnost.

Ve druhé kapitole exhortace se v článku 63 dočteme: „Katolická víra mnoha národů dnes stojí před výzvou, kterou představuje nárůst nových náboženských hnutí, z nichž se některé kloní k fundamentalismu a jiné nabízí spiritualitu bez Boha. Je to na jedné straně výsledek reakce lidí na materialistickou, konzumní a individualistickou společnost, na straně druhé je zde využita nouze té části populace, která žije na periferiích a v chudých čtvrtích, přežívá uprostřed velkých lidských trápení a hledá okamžitá řešení svých potřeb.“²³ A následně v článku 67: „Postmoderní a globalizovaný individualismus přispívá k takovému životnímu stylu, který oslabuje rozvoj a stabilitu vztahů mezi lidmi a rodinným svazkům bere jejich přirozený ráz ...“²⁴

Papež František shodně se sociologickým a psychologickým pohledem zdůrazňuje problém konzumní a individualistické společnosti. Ukazuje její důsledky pro společnost, vliv na osobnost člověka a dopady na mezilidské vztahy. Jejich pohledy se potkávají také v tom, že člověk hledá rychlá řešení, oslabují se mezilidské vazby a vytrácí se jejich význam, stejně jako vnímání důležitosti společenství rodiny, přičemž církve na tuto situaci reaguje. Na rozdíl od sekulárních společenských věd vztahuje člověka k Bohu. Ukazuje, že ve vztahu k němu nacházíme cestu, která nebude jen rychlým aktuálním řešením životní situace, ale bude smysluplnou cestou pro člověka a jeho život. Jak žít ve vzájemnosti a pěstovat zdravé vztahy, to vše nakonec vede k určité formě uzdravení vnitřních trápení.

Dalším dokumentem církve, který je na místě zmínit, je *Kompendium sociální nauky církve*, které přináší širší pohled na individualismus. Podle tohoto dokumentu můžeme individualismus vnímat také pozitivně, protože na člověka je nahlíženo jako na individualitu, a ne jako na součást celku. Jako individualita má člověk přiznanou vyšší hodnotu.²⁵

²³ EG 63.

²⁴ EG 67.

²⁵ Srov. KSNC 131.

Podle teologa Gerharda Ludwiga Müllera však současná doba redukuje svět pouze na hmotné statky. V tomto nastavení společnosti můžeme spatřovat protichůdný postoj oproti pojetí člověka v křesťanství.²⁶

Na šířící se individualismus reaguje také teologický antropolog Hans Urs von Balthasar. Ten říká, že člověk právě v pohledu na společnost poznává sám sebe, současně má tendenci se s druhými porovnávat, a přitom se chce nějak odlišit.²⁷ Jiný teologický antropolog Scola dodává, že člověk tak aktivně participuje na utváření svého bytí.²⁸

Papež Jan Pavel II. ve svém díle *Teologie těla* hovoří o tom, že v současné době se setkáváme s tím, že člověk mnohdy nevnímá hloubku vztahů a jejich význam. Spíše vidíme prázdné užívání si života, pouze mechanickou reprodukci, postoj člověka, který zaměřuje své já narcisticky na sebe. Tímto postojem se člověk odklání od svého ontologického „nastavení“.²⁹ Balthasar příhodně připomíná, že přitom v Kristu je obnoven rozměr společenství jako solidarity lidstva. Respektuje rozdílnost a ukotvuje solidaritu ve stavu člověka, který je přijatým v Synu.³⁰

Dnes v době sekularizace je člověk považován za součást světa a hmoty a jeho život končí smrtí. Naproti tomu dokumenty Mezinárodní teologické komise vidí postmoderního člověka stále jako bytost transcendentní a vnímá jeho přirozenou touhu po věčném životě v Bohu.³¹

²⁶ Srov. MÜLLER, G. L. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, str. 110.

²⁷ Srov. BALTHASAR, H. U. von. *Theo-dramatik II., I. Die personen des spiels. Der Mensch in Gott*. Johannes Verlag Einsiedeln, 1976, str. 306–360.

²⁸ Srov. SCOLA, A., MARENGO, G., PRADES, J. L. *La persona umana. Antropologia teologica*. Milano: Jaca Book (Amateca), 2000, str. 141–203.

²⁹ Srov. JAN PAVEL II. *Teologie těla: katecheze Jana Pavla II. o lidské lásce podle Božího plánu*. Praha: Paulínky, 2015, XIV–XXII.

³⁰ Srov. BALTHASAR, H. U. von. *Theo-dramatik II*, str. 365–380.

³¹ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE: O některých aktuálních otázkách eschatologie (1992), 453–454. In: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969-2017 a některé další texty Papežské biblické komise a Kongregace pro nauku víry*. [PDF] POSPÍŠIL, C. V., ed., E. KRUMPOLC, ed. V Olomouci: Universita Palackého, 2017, str. 422–423.

Konzumním³² stylem života člověk reaguje na své nenaplněné potřeby, které se tak snaží kompenzovat. Tomu jaké potřeby se člověk snaží sytit, se budeme věnovat v následující kapitole. Porozumění potřebám ozřejmí způsob života současného člověka a pohled na to, co je pro člověka v dnešní době důležité.

1.2 Potřeby současného člověka

V předchozí kapitole jsme věnovali dostatek prostoru pohledu na současného člověka. Nyní představíme letmý náhled na potřeby současného člověka, které jsou definovány jako „subjektivně pocíťovaný nedostatek něčeho, co je pro život jedince nezbytné.“³³ V této kapitole budeme vycházet z Maslowovy motivační teorie. Ta sice nebyla nikdy empiricky ověřena, nicméně je velmi srozumitelná a stala se všeobecně využívanou pro práci s motivací lidí.³⁴ Současně se budeme opírat o práce psychologů Jozefa Výrosta a Ivana Slaměníka, kteří ve svých dílech pracují s potřebou seberealizace-transcendence. To je pro nás v této práci důležité. Na závěr je pozornost věnována významnému psychologovi Viktoru Franklovi, o jehož autoritu se budeme také opírat. Ve své praxi se zaměřuje při práci s člověkem zejména na potřebu transcendence.

Potřeby člověka se mění podle konkrétní situace a okolností, ve kterých se daný jedinec nachází. Naplňování nebo nenaplňování potřeb ovlivňuje prožívání a chování člověka.

Podle psychologů Kučery, Výrosta a Slaměníka jsou potřebami současného člověka hlavně seberealizace, transcendence a sociální požadavky.

³² Konzumním stylem rozuměj – vysoká míra spotřeby má značnou hodnotu pro člověka. Peníze mají významnou roli (vše se dá koupit). Má depersonalizační dopad, přesto svým charakterem utváří podmínky pro další formu humanizace člověka. Srov. KELLER, J. a Z. NEŠPOR, ed. Společnost konzumní. *Sociologická encyklopedie*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, (10.12. 2020) [2019-08-19] Dostupné na:

<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost_konzumn%C3%AD>.

³³ VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2008, str. 150–152.

³⁴ Srov. KASPER, H. a W. MAYRHOFER, ed. *Personální management, řízení, organizace*. Praha: Linde, 2005, str. 248–252.

Práce Výrosta a Slaměníka ukazuje, že na potřebu seberealizace společnost začala nahlížet v poválečném období v návaznosti na Maslowovu teorii.³⁵ Současný psycholog Dalibor Kučera u dnešního člověka zdůrazňuje zejména potřebu transcendence a spirituality. Podle Kučery v současné době dominují otázky po smyslu života a existenci člověka.³⁶ Toto téma lze nalézt více zpracované i v bakalářské práci Michala Nikodýma. Ten uvádí, že člověk se při naplňování své potřeby seberealizace snaží využít svůj potenciál v oblastech, ke kterým má vlohy. V průběhu života se pak člověk může dostat do takové úrovně osobní zralosti, že dokáže být autentický. V tom případě je pak schopen sebetranscendence takovým způsobem, že své zaměření k určitému jevu neovlivňuje sám sebou.³⁷

Psychologové Výrost a Slaměník zdůrazňují u současného člověka spíše jeho potřebu sociálního kontaktu. Patří sem interpersonální vztahy, sounáležitost, touha sdílet se s lidmi, kteří mají stejné zájmy a mít s nimi společné prožitky. Lze tak vnímat silnou potřebu zažívat blízkost jiných osob (zde se dostáváme k otázce attachmentu³⁸).³⁹ Nakonec u dnešního člověka se podle nich objevuje i potřeba moci, která může souviset s nízkým sebevědomím a negativním vnímáním své hodnoty. Nedostatek určité formy moci může způsobovat silné frustrace, které se mohou projevat až agresivním jednáním. Moc by měla být kompenzací méněcennosti a vést k vnitřnímu pocitu svobody, kdy člověk pociťuje, že si může dovolit vše. Tento pocit bývá falešný, protože člověk je stále nesvobodný, dokud má silnou potřebu moci nad druhými.⁴⁰

V této otázce je pro nás důležitý obecně známý psycholog Viktor Emil Frankl, který ve svých dílech pracoval také s potřebou transcendence. Rovněž on dává do souvislosti potřebu transcendence s potřebou moci, která souvisí se svobodou a zodpovědností člověka. Říká, že potřeba moci je touha po tom být svobodný,

³⁵ Srov. VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*, str. 150.

³⁶ Srov. KUČERA, D. *Moderní psychologie: hlavní obory a témata současné psychologické vědy*. Praha: Grada, 2013, str. 30–32.

³⁷ Srov. NYKODÝM, M. *Historické, filosofické a psychologické souvislosti v chápání smyslu života*. Plzeň, 2012. Bakalářská práce. Západočeská univerzita, str. 95.

³⁸ Attachmentem rozumíme citové pouto dítěte k matce a k dalším blízkým osobám, Srov. *Attachment* [online]. [cit. 2019-08-19]. Dostupné z: <<http://www.pravonadetstvi.cz/odbornici/attachment/>>.

³⁹ Srov. VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*, str. 151.

⁴⁰ Srov. Tamtéž, str. 150–152.

a „být svobodným“ je podstatou lidské existence.⁴¹ Bytost, která transcenduje vše, čím je určena jeho existence, svobodně rozhoduje o svém bytí, o tom, kým je nebo kým bude.

Z Franklovy práce můžeme také vyčíst jeho další poznatky, které souvisí s potřebou transcendence a jsou aktuální i pro současného člověka. Z Franklova pohledu se při dlouhodobém neuspokojování určité potřeby, která je pro člověka důležitá a nedokáže ji sám ovlivnit, objevuje značná potřeba spirituality a hledání smyslu své existence.⁴² Tuto myšlenku podporují také moderní autoři Hanuš a Fiala, kteří ve svém díle dokládají, že dostatek duchovní opory je důležitý proto, aby nedošlo k duševnímu rozpadu, k apatii, aby člověk nepropadl tíživé situaci, a tak jí nedal vnitřní souhlas. Duchovní opora může člověku pomoci čelit nepříznivé situaci a zachovat si tak sám sebe. Rozhodujícím se zdá být to, jaký duchovní postoj k dané situaci člověk zaujme.⁴³

Potřeby člověka a způsob jejich sycení souvisí s hodnotovým systémem člověka, kterému budeme věnovat pozornost v následující podkapitole.

1.3 Hodnoty současného člověka

V této podkapitole předložíme psychologický a teologický pohled na hodnoty současného člověka. V současné době se tématu hodnot člověka věnuje značná pozornost možná i proto, že se tento pojem v dnešní době spíše relativizuje.

Psychologický pohled

Hodnoty současného člověka popíšeme z pohledu psychologů Marie Vágnerové, Jara Křivohlavého a Milana Nakonečného, kteří jsou v této oblasti uznávanými odborníky.

⁴¹ Srov. FRANKL, V. E. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta, 2006, str. 89.

⁴² Srov. Tamtéž, str. 101.

⁴³ Srov. HANUŠ, J. a P. FIALA, ed. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, str. 102–107.

Podle Nakonečného souvisí hodnoty, které jsou pro člověka významné, s určitým způsobem jeho života.⁴⁴ Vágnerová říká, že něco, co má pro člověka nějakou cenu, se pak stává jeho hodnotou. Hodnota tak je něco, k jehož dosažení člověk záměrně směřuje, což se projevuje v jeho chování a jednání.⁴⁵ V dnešní době se při zkoumání hodnot setkáváme s otázkami typu co pro něj má a nemá cenu, čeho si v životě váží, o co se v dnešní době může opřít. Na významu nabývá přesvědčení, že „smysluplné pojetí hodnot vychází z pojetí cílesměrné aktivity člověka“.⁴⁶

Hanuš dává do souvislosti hodnoty a vývoj člověka. Říká, že významný vliv na proměnu hodnot člověka má nejen společnost, ale také různá náboženství, filozofie nebo ideje, které také předkládají člověku nějaké hodnoty.⁴⁷ Vágnerová ve své práci dodává, že lidé mohou měnit svoje hodnoty po prožití zásadní životní situace, které člověka potkají, jako je například nemoc nebo smrt někoho blízkého.⁴⁸

Psycholožka Vágnerová ve své práci poukazuje na to, že postmoderní člověk žije konzumním způsobem života. S takovou hodnotou souvisí to, jak je člověk spokojen se sebou samotným, konkrétně například se svým vzhledem. Krása a dokonalost zaujímají významné místo ve společnosti a pro mnohé lidi jsou cílem. Významné postavení má také moc. Pod maskou seberealizace ukrývá potřebu dnešního člověka mít nějaké jistoty a pocit bezpečí nebo mít věci pod kontrolou. Člověk má tak raději jasnější a čitelnější situace. V dnešní době se ukazuje jako dominantní hodnota také svoboda, a to ve smyslu vymezení se vůči okolí. Podle Lyonse a Kindlerové se tak někdy hovoří o implicitním egoismu, který má vliv na množství rozhodnutí a postojů člověka.⁴⁹

Podle Ryneše můžeme na jedné straně vnímat, že se společnost snaží vymezit zastaralým hodnotám, postojům a proměnit je. Člověk podléhá vlivu společnosti,

⁴⁴ Srov. NAKONEČNÝ, Milan. *Psýché: základy a záhady duševního života*. Praha: Vladimír Kvasnička, nakladatelství Vodnář, 2017, str. 253–255.

⁴⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Obecná psychologie: dílčí aspekty lidské psychiky a jejich orgánový základ*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016, str. 357.

⁴⁶ KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. Praha: Grada, 2006, str. 35.

⁴⁷ Srov. HANUŠ, J. *Jak mohou přežít hodnoty?: příspěvky ze senátní konference pořádané Centrem pro studium demokracie a kultury*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2017, str. 39–41.

⁴⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Obecná psychologie*, str. 358.

⁴⁹ Srov. LYONS, P. a R. KINDLEROVÁ, ed. *47 odstínů české společnosti*, str. 282.

masmédiím, které ovlivňují jeho názory a životní hodnoty. Na druhé straně můžeme sledovat, jak se díky tomu objevuje značná míra manipulace například při prosazování individuálních hodnot na úkor druhých lidí.⁵⁰

Současný zájem člověka o vzdělání se odráží v potřebě transcendece a souvisí s otázkami po smyslu jeho života. Křivohlavý ve svém díle dodává, že potřeba sebetranscendece, kterou nacházíme v nejvyšším patře pyramidy potřeb, je vnímána jako „*hodnota nad hodnoty*“.⁵¹

Vágnerová nezapomíná ani na morální hodnoty, které nemají v současné společnosti takový význam, protože nepodporují konzumní styl života. Podle ní je postmoderní člověk často vnímá spíše tak, že ho omezují.⁵²

Teologický pohled

Zde budou pro naše účely předloženy vybrané dokumenty magisteria, opřeme se také o autoritu Jiřího Skoblíka.⁵³

Jiří Skoblík ve své práci hovoří o intelektuální, estetické a etické hodnotě.⁵⁴ Přičemž etická hodnota je podle něj pro současného člověka důležitá pro to, jaký zaujme postoj k určité situaci.⁵⁵ Člověk poznává svět kolem sebe, sám sebe a svůj vnitřní svět. Otevřen poznání tak postupně získává informace, které mu mohou pomoci více porozumět světu i sobě a překonávat tak překážky, jako jsou například předsudky. Tímto postojem člověk kultivuje sám sebe a své myšlení.⁵⁶

Jan Pavel II. v encyklice *Sollicitudo rei socialis* varuje před konzumismem. Papež popisuje překážky lidského rozvoje, mezi které řadí také mravní hodnoty. Společnost, ve které získávají na váze ideologie, je tímto směrem svazována. Svázanost

⁵⁰ Srov. RYNEŠ, V. *Civilizace na prahu 21. století: politologické úvahy a pohledy na civilizaci a křesťanství*. Praha: Knihař, 2012, str. 44–45.

⁵¹ Srov. KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence*, str. 35.

⁵² Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Obecná psychologie*, str. 356–360.

⁵³ PhDr. Doc. ThDr. Jiří Skoblík je přední český morální teolog. Srov. HÁJEK, V. Kázání potřebuje příběh. *Katolický týdeník* 2016, roč. 27, č. 46, s. 53.

⁵⁴ Srov. SKOBLÍK, J. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997, str. 73–75.

⁵⁵ Srov. Tamtéž, str. 70–75.

⁵⁶ Srov. SKOBLÍK, J. *Pravda a čest jako nezbytné individuální a sociální hodnoty pro lidský život* (11.1.2010) [2020-09-17] Dostupné na: <http://ktf.cuni.cz/~skoblik/km_nove/km_kapitola6.htm>.

dnešního člověka a z toho plynoucí závislé jednání jsou spojeny s konkrétními skutky osob, které můžeme spatřovat v osobním hříchu člověka.⁵⁷

Papež František ve své exhortaci *Amoris laetitia* poukazuje ve druhé kapitole na hrozbu rostoucího individualismu. Podle něj pokřivuje rodinné vazby a narušuje smysl, význam a hodnotu rodiny tak, jak ji známe. Projevuje se vzájemnou netolerancí, agresivním jednáním, prosazováním svých vlastních zájmů na úkor druhých.

Papež vidí jako pozitivní významnou hodnotu autenticitu, která může rozvíjet člověka a jeho spontaneitu. Pokud by však byla špatně uchopena, může vést k neochotě přijmout zodpovědnost za své rozhodování, jednání a k pohodlnosti. Člověk se tak nakonec mnohdy stává nedůvěryhodným. František spatřuje příčinu v rychlé době, v tlaku, kterému musí člověk čelit a pod kterým může snadno rezignovat. Na druhou stranu zdůrazňuje důležitost zdravé sebereflexe a pokory, abychom dokázali nahlédnout na narůstající narcismus ve společnosti, který znemožňuje člověku nahlédnout „nad“ sebe a své touhy. Faktem je, že hodnota vztahu a důstojnost člověka se v současné společnosti v mnoha případech proměnila v pouhý prostředek splněných potřeb, kalkul, jak docílit toho, aby se člověk vyhnul samotě. Využít vztah, dokud člověku něco dává, a poté může jít zase dál.⁵⁸

Katechismus katolické církve přitom upozorňuje na to, že na „lidské soužití je nutno se dívat především jako na skutečnost duchovního řádu.“⁵⁹ „Společnost je pro člověka nezbytná k uskutečnění lidského povolání“⁶⁰ a pomáhá v rozvoji lidství.⁶¹

Podle toho, jak se člověk zachová v určité situaci je potom posuzován z morálního hlediska, zda je mravně dobrý nebo ne. Přitom morální normou je být dobrý.⁶² Pravděpodobně i proto docent Skoblík zdůrazňuje význam individuální cesty ve smyslu *fides qua* jako prostředku vnímání skutečnosti.⁶³

⁵⁷ Srov. SRS 36–38.

⁵⁸ Srov. AL 33–34.

⁵⁹ KKC 1886.

⁶⁰ Tamtéž, 1886.

⁶¹ Srov. KKC 1886–1888.

⁶² Srov. MÁDR, O. *Slovo o této době: Výbor z díla ; Vybrala a uspoř. Jolana Poláková*. Praha: Zvon, 1992, str. 95–96.

⁶³ Srov. SKOBLÍK, J. *Morálka v křesťanské praxi (výběr statí)*. Praha: Pastorační středisko Praha, 2002, str. 41–42.

Autoři Ladislav Rabušic a Beatrice Elena Chromková Manea se zabývají hodnotami naší společnosti. Podle nich dochází k tomu, že díky velkému množství nabídek se člověk snaží hledat spíše snadné a rychlé cesty, jak něčeho v životě dosáhnout. Nemá tolik času na to se rozhodovat a zamýšlet se nad důsledky. S tím někdy souvisejí i hodnoty, které vyznává. Přestože současný člověk může vnitřně cítit, že některé hodnoty, které zastává, mohou být pomíjivé nebo špatné pro něj nebo pro okolí, tak jeho potřeba dostat se snadno ke svému cíli je někdy mnohem silnější, než se zamyslet nad správností svého postoje a nad jeho dopadem.⁶⁴

1.4 Shrnutí

Vzhledem k tomu, že v následující kapitole se budeme zabývat tím, jakou spiritualitu má současný člověk, předložíme nyní krátké shrnutí toho, co jsme zatím o současném člověku zjistili z pohledu sociálních věd a teologie.

V dnešní době se člověk potýká s krizí identity. Objevují se více otázky po smyslu života, depresivní, úzkostné stavy a je vyšší četnost psychických problémů a duševních onemocnění.

Nelze jednoznačně říci, jestli je člověk dnes spokojenější, než v minulých dobách nebo za jiného režimu. Je však zřejmé, že se proměnil životní styl člověka a s tím související hodnoty. Člověk žije více technikou a omezuje osobní mezilidský kontakt, po kterém paradoxně touží. Má proto problémy v mezilidských vztazích.

Zaměřuje se více na sebe a své potřeby. Větší prostor věnuje seberealizaci. Přitom ale není ochoten dát ze svého pohodlí více než je nezbytně nutné. Důležitá je pro něj životní pohoda.

Dnešní člověk touží po tom být jedinečný, porovnává se s lidmi okolo sebe. Prožívá s tím spojené nejistoty, které ústí v neschopnost se sám rozhodovat a neochotu přejímat zodpovědnost za své rozhodnutí a činy. Takový postoj člověka znesvobodňuje. Ale on touží po svobodě, které dosahuje těžko. K jejímu dosažení se snaží využívat určitou formu moci, kterou se snaží mít, a s její pomocí naplnit své potřeby.

Vzdoruje různým pravidlům nebo tradicím a nechce být ničím svazován. Nedostatek pravidel a hranic se však projevuje v agresivnějším jednání mezi lidmi. V důsledku

⁶⁴ Srov. RABUŠIC, L. a B. E. CHROMKOVÁ MANEA. *Hodnoty a postoje v České republice 1991-2017: pramenná publikace European Values Study*. Brno: Masarykova univerzita, 2018, str. 13–15.

své vnitřní nejistoty volí raději prázdné užívání si života a povrchní vztahy, protože má strach z hloubky vztahů, jejíž význam nemá možnost vnímat. Namísto smysluplné cesty hledá rychlá krátkozraká řešení situací, ve kterých mu není dobře.

Proměňují se hodnoty člověka. Význam klasické rodiny se pomalu vytrácí a přibývá bezdětných párů a rozpadlých rodin. Morální hodnoty jsou upozaděny. Roste například množství nevěř a potratů.

Přestože člověk žije značně konzumním stylem života, má potřebu sebetranscendence, spirituality. Hledá možné cesty, jak ji sytit a realizovat. Volí cesty s Bohem nebo jiné alternativní formy například bez Boha, které se v dnešní době nabízejí. Navzdory tomu všemu je zajímavé, že náboženství má stále svoje určité místo.

2. Spiritualita a současný člověk

V předchozí části bylo věnováno dostatek prostoru současnému člověku z pohledu sociálních věd, jeho hodnotám a potřebám. Nyní se budeme zabývat jeho spiritualitou. Nejprve se zaměříme na to, jak na spiritualitu současného člověka nahlíží psychologie a teologie. Na základě těchto disciplín se pokusíme odpovědět na otázku, jakou má dnes člověk spiritualitu. Závěr kapitoly bude věnován tématu popularity mimokřesťanských spirituálních směrů.

2.1 Pojem spiritualita

K objasnění pojmu spiritualita vyjdeme ze slovníku spirituality a opřeme se o výklady známých psychologů Říčana a Strážence, kteří se ve svých dílech tímto pojmem zabývají.

Ve slovníku spirituality se dozvídáme, že tento pojem vychází z latinského slova spirit(u)alis, který se překládá jako duchovní. Spiritualita je součástí života člověka. Spatřovat ji můžeme v mezilidských vztazích, ve vztahu člověka k sobě samému, ke stvoření i k transcendentnu. Hovoříme o určitém životním stylu nebo postoji, který zaujímá a ten ovlivňuje jeho chování.⁶⁵

V oblasti teologie je pojem spiritualita poměrně nový. Podle Říčana se začal užívat na počátku 20. století.⁶⁶

V oblasti psychologie se tento pojem objevuje v druhé polovině 20. století. Říčan ve své knize uvádí, že v tomto oboru se pojem spiritualita začal objevovat v důsledku postupné proměny a vývoje postoje člověka k náboženství. Poukazuje na to, že přestože se náboženství a spiritualita v mnohém prolínají, tak je potřeba je oddělovat.⁶⁷

Podle Strážence je spiritualita hledáním smyslu života, transcendentnosti. Není závislá například na církevních institucích a náboženském učení, přitom se zdůrazňuje její duchovní rovina. Spiritualita je spjata s osobností člověka

⁶⁵ Srov. DE FIORES, S. a T. GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, str. 903–904.

⁶⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007, str. 47.

⁶⁷ Srov. Tamtéž, str. 48–49.

a je považována za osobní jev.⁶⁸ Z toho důvodu bude dále předložen náhled na spiritualitu z pohledu psychologie a teologie.

2.2 Psychologický pohled na spiritualitu

V této kapitole budeme nahlížet na spiritualitu současného člověka z pohledu moderní psychologie, navážeme tak na předcházející kapitolu. Budeme se opírat zejména o názory předních psychologů, kteří se zaměřují na osobnost člověka a spiritualitu.

2.2.1. Pohled vybraných předních světových osobností psychologie

Abraham Maslow, který se také zabýval spiritualitou a potřebou duchovního prožitku člověka, ji řadí do nejvyššího patra pyramidy potřeb, a tím je seberealizace, která souvisí s růstovou motivací.⁶⁹ Poukazuje na to, že člověk může zakoušet jedinečné zkušenosti, které ho mohou proměňovat. Pokud se vydá touto cestou poznání, je schopen být více zaměřený na druhé, více dávat a přijímat, být více sám sebou. Zakoušení takového zážitku je vnímáno jako transcendentní zkušenost. Maslow hovoří o tom, že je možné v tomto ohledu mluvit o určitém způsobu duchovního života a není přitom potřeba využívat náboženské terminologie.⁷⁰

Sigmund Freud, který byl zapříisáhlý ateista a zabýval se pudovostí člověka, se přesto všechno zaměřil také na osobnost člověka v souvislosti se spiritualitou. Freud vnímá náboženství jako kolektivní neurozu.⁷¹ Samotnou víru v Boha dává do souvislosti s projekcí určité nenaplněné touhy po otci a ve víře hledá cestu naplnění. Podle něj Bůh může člověku pomoci, ale také mu může svými pravidly znemožňovat uskutečnění jeho pudové touhy.⁷² Freud mluví o náboženství jako o tabu. Vnímá ho jako něco děsivého,

⁶⁸ Srov. STRÍŽENEC, M. Psychologické aspekty spirituality. *Československá psychologie* 2001, roč. 45, č. 2, str. 118–125.

⁶⁹ Srov. MASLOW, A. H. *O psychologii bytí*. Praha: Portál, 2014, str. 83.

⁷⁰ Srov. MASLOW, A. H. *Náboženství, hodnoty a vrcholné zážitky*. Brno: Holar, 2017, str. 90–92.

⁷¹ Srov. HALL, C. S. *Psychológia osobnosti: úvod do teórií osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, str. 45–47.

⁷² Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 158.

zakázaného, nečistého, a přesto posvátného.⁷³ Freudovy postoje k významu náboženství pro člověka mohou působit zavrženíhodně, kontroverzně, spekulativně. Na druhou stranu je to jiný pohled, který vede člověka k dalším rovinám zamýšlení nad významem spirituality pro člověka a vlivem na něj a na jeho život. Přes všechny své postoje připouští, že náboženství a spiritualita může v člověku budovat a udržovat nějaké hodnoty, morálku. Paradoxně se nakonec opět přiklání spíše k vědeckému vnímání světa, které podle něj není iluzí.⁷⁴

Carl Gustav Jung vnímal oproti Freudovi otázku náboženství a spirituality jako velmi podnětnou a inspirativní pro psychiku člověka.⁷⁵ Jung popsal kolektivní nevědomí, které obsahuje zejména archetypy. Archetypů je podle něj takové množství, kolik je různých životních situací. Jung ve své práci uvádí, že člověk se může setkat s Bohem, který je neuchopitelný a transcendentní, ve chvíli, kdy dokáže nahlédnout plně sám na sebe a uchopit svoje témata. Při poznávání sama sebe tedy v procesu individuace také upozorňuje na to, aby se člověk neztotožňoval s nějakým určitým archetypem. To by člověka v jeho procesu svedlo ze správné cesty vývoje. Spiritualita je pro Junga stěžejním prvkem v psychoterapii. Pravděpodobně i proto, že duchovní potřeba je hluboce zakořeněna v lidské duši.⁷⁶ Proto, pokud jsou člověku v jeho vývoji poskytnuty potřebné podmínky, může rozvinout tuto rovinu a hodnoty a s ní spojené. V opačném případě začne následovat hodnoty, které vidí v okolí. Poukazuje také na přínos prožívání spirituality v souvislosti se zdravím člověka. Dalším přínosem pro člověka je víra v posmrtný život, která mu dává naději otevřené budoucnosti. Upozorňuje však na neukotvené individuální spirituální prožitky, které mohou být pro člověka těžko uchopitelné a ve výsledku nebezpečné pro samostatné zpracování. Proto vidí bezpečnou cestu v institucionálních náboženstvích, kde je možné s těmito zkušenostmi bezpečně pracovat.⁷⁷

Erik Erikson popsal osm věků člověka, které mají důležitou souvislost se spiritualitou člověka a jeho schopností spiritualitu prožívat. První stádium pojednává

⁷³ Srov. FREUD, S. *Totem a tabu: Vtip a jeho vztah k nevědomí : teoretická část*. 2. vyd. Praha: Práh, 1995, str. 21.

⁷⁴ Srov. FREUD, S. *Nespokojenost v kultuře*. Praha: Hynek, 1998, str. 56.

⁷⁵ Srov. PLHÁKOVÁ, A. *Dějiny psychologie*. Praha: Grada, 2006, str. 192.

⁷⁶ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 203.

⁷⁷ Srov. Tamtéž, str. 206–208.

o konfliktu důvěry a nedůvěry. K vyřešení tohoto vývojového konfliktu přispívá pudovost a naděje. Dobré zvládnutí tohoto základního konfliktu je velmi důležité pro schopnost vztahovosti člověka k druhým a k Bohu nebo schopnosti jakéhokoliv spirituálního prožívání.⁷⁸ Druhé stádium, krize autonomie vs. stud, pojednává o síle vůle a o sebeovládání.⁷⁹ Zvládnutím této fáze je člověk schopen respektovat pravidla, hranice. Schopnost respektovat nějaký řád, sebeovládání a vůle v opozici k tendenci podléhat pudům je z Eriksonova pohledu také důležitou fází, která ovlivňuje spiritualitu člověka a jeho schopnost ji prožívat.⁸⁰ Další fází je krize iniciativy a viny. V této fázi se buduje svědomí a dochází k vnitřnímu ukotvování společenských norem. Velkým úkolem je zvládnutí svědomí, které nebude příliš strohé a ani naplněné úzkostí a studem, což má vliv na rozvoj spirituality člověka.⁸¹ Čtvrté stádium pojednává o příčinnivosti a inferioritě, kdy si má osvojit metody a kompetence. Tady je důraz kladen na kognitivní vývoj. Člověk má prostor po poznávání, uspořádávání a zvnitřňování poznávaného. Rizikem může být nezdravé prostředí vedoucí k pocitům méněcennosti. V oblasti náboženství a spirituality hovoří o tom, že člověk je schopen pojmout, porozumět a zvnitřnit to, na co má kognitivní kapacitu. To se pak stává jeho limitem v jeho spirituálním prožívání.⁸² V následujícím stádiu krize identity a konfuze dochází k plnému dozrání osobnosti. Tady se setkáváme na poli spirituality s přerodem vnímání víry a spirituality jedince. Objevují se otázky existenciální, po smyslu života, smyslu existence, včetně potřeby hledání pravdy. Různé formy rituálů i v spirituální rovině pomáhají člověku projít touto významnou změnou. Šesté stádium je o intimitě a izolaci. V tomto případě hovoříme o schopnosti být s někým v blízkém, intimním vztahu, schopnost se otevřít, sebedarovat se, uvolnění vlastních hranic po určitou dobu. S tím souvisí důvěra a respekt. Zde je rovněž patrná souvislost se spiritualitou člověka. Zmíněná schopnost nebo neschopnost ovlivňuje to, do jaké míry je člověk schopen žít duchovní život, jak je schopen se vztahovat k Bohu a rozvíjet svou spirituální rovinu dále. Sedmé stádium předkládá konflikt generativity a stagnace, tedy zvládnutím otázky plodnosti a péče. Vztaženo k spirituální stránce člověka

⁷⁸ Srov. ERIKSON, E. H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002, str. 249–250.

⁷⁹ Srov. Tamtéž, str. 249.

⁸⁰ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 241–242.

⁸¹ Srov. Tamtéž, str. 242.

⁸² Srov. Tamtéž, str. 243–244.

je otázka služby a péče o druhé nedílnou součástí duchovního života. I v oblasti plodnosti můžeme hovořit o potřebě se realizovat například ve spojení s pomáhající profesí ve prospěch druhých.⁸³ Posledním stádiem je integrita vs. zoufalství, a to ve jménu bilancování, hodnocení, předávání životní moudrosti. Objevují se mnohem více existenciální otázky, obavy ze smrti, co je po smrti. S tím souvisí doplněné deváté stádium, kde by člověk měl přijmout to, že ve skutečnosti nemá nic ve svých rukou, že je jeho život v rukou Božích, je závislý na pomoci dětí nebo druhých. Znakem by měla být pokora a naděje. V tomto období člověk žije více spirituálně, více rozjímá, medituje, modlí se, svým bytím směřuje od vnějšího k vnitřnímu prostoru.⁸⁴

Další velkou osobností, která se zabývala spiritualitou osobnosti, je psycholog Viktor Frankl. Jeho existenciální analýza má duchovní přesah. V duchovní rovině vidí Frankl její veliký význam pro osobnost člověka. Spatřuje ho v zasyčení existenciálních potřeb, smyslu života. Zdůrazňuje, že pokud má člověk vyřešenou otázku smyslu života a má jakoukoliv víru, tak se u něj projevuje spokojenější život, lepší zdraví a lépe pracuje se stresem.⁸⁵ Význam práce s duchovními principy Frankl spatřuje i v případě, kdy člověk trpí existenciální frustrací. Toto téma je i pro současného člověka velmi aktuální. V kontextu rychlé doby a jejich nároků se ve chvíli, kdy se člověk na chvíli zastaví, dostavuje neuróza, veliká frustrace po smyslu života.⁸⁶

2.2.2. Pohled vybraných českých psychologů

U nás patří mezi uznávané psychology v této oblasti například Jaro Křivohlavý, Vladimír Smékal nebo Pavel Řičan.

Jaro Křivohlavý popisuje spiritualitu univerzální, individuální a spiritualitu určitých společenství. Předkládá ji jako životní proces směřující k dosažení transcendentního cíle. Tento proces nikdy nekončí. Současný člověk tuto cestu rád vyhledává, chce se po ní vydat a objevovat ji a individuálním způsobem tento proces zakoušet.⁸⁷

⁸³ Srov. Tamtéž, str. 251.

⁸⁴ Srov. Tamtéž, str. 252.

⁸⁵ Srov. TAVEL, P. *Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla: potřeba smyslu života, přínos Viktora E. Frankla k otázce smyslu života*. Praha: Triton, 2007, str. 184–187.

⁸⁶ Srov. PLHÁKOVÁ, A. *Dějiny psychologie*, str. 215.

⁸⁷ Srov. KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence*, str. 143–145.

Podle Pavla Říčana je každý člověk spirituální a je možné míru spirituality v jeho životě spatřovat a měřit.⁸⁸ Poukazuje na zajímavost otázky spirituality v naší zemi vzhledem k míře dechristianizace, která tu proběhla. Spiritualitu považuje za potřebu dnešního člověka uchovat morální hodnoty a obohatit se o myšlenky východního náboženství. V jeho díle se pak objevuje termín náboženská a nenáboženská spiritualita. Uvádí také typické rysy pro spiritualitu, kterými podle něj jsou například úcta a pokora.⁸⁹ Tvrdí, že spirituální zkušenost by člověka měla proměňovat na existenciální úrovni.⁹⁰

Z pohledu Vladimíra Smékala je spiritualita prožívání člověka, vztahování se k Bohu nebo k něčemu, co nás přesahuje. Ve svém díle hovoří o potřebě nynějšího člověka utéci před těžkostmi všedních dnů, před svými trápeními, a o touze hledat vnitřní klid. Podle něj každý člověk nějak uvnitř sebe cítí, že existuje něco, co ho přesahuje. Spiritualita člověka se pak může objevovat v jeho jednání a smýšlení a v jeho přístupu k druhým lidem, které jsou v souladu s morálními hodnotami. Ve Smékalově pojetí je spiritualita cesta osobního rozvoje vedoucí k osvojení a ukotvení morálních hodnot a získání moudrosti. K jejímu rozvoji pak doporučuje například rozjímání textu, obrazů, sdílení se s blízkými o hodnotných tématech a nechat kultivovat svou duši hudbou. Zajímavé je, že Smékal poukazuje na riziko lákavosti východních náboženských směrů, které nemusí být pro lidi v našich podmínkách a v naší kultuře vhodné.⁹¹

2.3 Teologický pohled na spiritualitu

Nyní navážeme teologickým pohledem na spiritualitu současného člověka. Nejprve si přiblížíme spirituální teologii a pohled magisteria. Opírat se budeme o uznávané teology jako jsou Vojtěch Kohut, Karl Rahner a o Katechismus katolické církve.

Spirituální teolog Vojtěch Kohut říká, že spirituální teologie na základě biblického zjevení a křesťanské zkušenosti studuje spojení člověka s Bohem v Kristu. K tomu dochází působení člověka a spirituální síly Boha, kterému se říká Duch svatý. Spirituální teologie také popisuje posun člověka a jeho cesty k duchovní svatosti.

⁸⁸ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002, str. 251–252.

⁸⁹ Srov. Tamtéž, str. 254–256.

⁹⁰ Srov. ŘÍČAN, P. *Psychologie náboženství a spirituality*, str. 122–123.

⁹¹ Srov. SMÉKAL, V. *O lidské povaze: krátká zamyšlení nad psychickou a duchovní kulturou osobnosti*. Brno: Cesta, 2005, str. 156–158.

Celé křesťanství je vlastně cestou ke svatosti.⁹² Posun člověka na cestě ke svatosti obsahuje vždy rozměr teologický, psychologický a historický, a tak je potřeba nahlížet na spiritualitu.⁹³

Katechismus se vyjadřuje ke spiritualitě takto: „Během dějin církvi se ve společenství svatých vyvinuly různé spirituality. Určitá spiritualita je také soutokem jiných liturgických a teologických proudů a dosvědčuje inkulturaci (zakořenění) víry v určitém lidském prostředí a jeho dějinách. Křesťanské spirituality se podílejí na živé tradici modlitby a jsou nezbytnými vůdci věřících. Ve své bohaté rozmanitosti jsou odleskem jediného a čistého světla Ducha svatého.“⁹⁴ Na tento článek KKC se odkazuje další článek, který dále rozvíjí duchovní život člověka: „Slavení liturgie má tedy odpovídat duchu a kultuře různých národů. (SC 37–40) ... Právě s pomocí a prostřednictvím své vlastní lidské kultury, přijaté a proměněné Kristem, má množství Božích dětí přístup k Otci, aby ho oslavovalo v jednom jediném Duchu.“⁹⁵

Církevní dokument *Lumen Gentium* hovoří o spiritualitě člověka shodně jako odstavce v KKC: „Tak se stalo, že na stromě, který se podivuhodně a bujně rozvětvil na poli Páně ze semene daného od Boha, vyrostly různé formy života v samotě a ve společenství a různé řeholní rodiny, které slouží jak k prospěchu svých členů, tak k dobru celého Kristova Těla.“⁹⁶

Významný teolog Karl Rahner píše ve své knize *Poslání a milost*, že podle něj dnešní člověk bude někým, kdo něco zakusil – mystikem, anebo přestane věřit. Religiozita je podle něj podmíněna zkušeností, prožitkem člověka, a ne již přesvědčením, jako tomu bylo dříve.⁹⁷ Také slovník spirituality hovoří shodným způsobem. Poukazuje na požadavky dnešní společnosti, aby křesťanství a náboženství patřilo

⁹² Srov. KOHUT, V. *Co je spirituální teologie?*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, str. 34.

⁹³ Srov. Tamtéž, str. 47.

⁹⁴ KKC 2684.

⁹⁵ KKC 1204.

⁹⁶ LG 43.

⁹⁷ Srov. RAHNER, K. *Poslání a milost: příspěvky k pastorální teologii*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2011, str. 22.

mezi skutečností, které se zakládají na zkušenosti a prožitku člověka. Zmíněnému citění, prožitku se však dává až příliš velká váha, kterému lidé podléhají na úkor víry.⁹⁸

2.4 Události 20. století a jejich vliv na religiozitu člověka

Postupně docházíme k tomu, že se spiritualita člověka proměnila. Na dnešní formu nebo podobu spirituality člověka a na jeho religiozitu měly významný vliv události 20. století. Proto si teď krátce uvedeme, jakým situacím, které měly nakonec významný vliv na religiozitu a spiritualitu dnešního člověka, byla společnost vystavena.

Na počátku 20. století se společnost potýkala s dopady první světové války. Změna, která přišla se vznikem nových států a s krizí, která nastala v Evropě, byla pro církve něčím, na co nebyla připravena. Nové podmínky byly vhodným prostředím pro vznik nacismu a komunismu, jejichž rozvoj také podporoval proticírkevní snahy.⁹⁹

Po vzniku Československé republiky lidé začali vnímat římskokatolickou církev velmi negativně, protože pro ně byla úzce spojena s monarchií. To byl také jeden z důvodů velkého odpadu od víry nebo přechodu k jiné církvi.¹⁰⁰ Katolické církvi se nadále nedařilo spojení s českým státem. Jistý vliv na tento nezdar měly zkušenosti minulých událostí, nacismus, který byl na vzestupu, a počínající druhá světová válka.

V průběhu druhé světové války byli lidé vězněni v hrůzných podmínkách a bylo s nimi zacházeno nelidským způsobem. Zlo bylo všude kolem nich. Bylo vězněno mnoho věřících i duchovních. Zakazovali jim, aby se modlili, nesměli se účastnit mše svaté ani žádných křesťanských rituálů a duchovní je nesměli sloužit. Vše se odehrávalo tajně. Útěchu a povzbuzení nacházeli ve svatém přijímání.¹⁰¹ Pokud byl duchovní prozrazen z toho, že sloužil nějaký obřad, byl umučen a zabit.¹⁰² Povzbuzením

⁹⁸ Srov. DE FIORES, S. a T. GOFFI. *Slovník spirituality*, 1999, str. 922.

⁹⁹ Srov. PETRÁČEK, T. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava: Moravapress, 2013, str. 23–24.

¹⁰⁰ Srov. Tamtéž, str. 63–64.

¹⁰¹ Srov. KAJPR, A., NOVOTNÝ, V., ed. *Ministerium verbi: kázání o mši svaté, o posledních věcech člověka a o rozličných aspektech víry*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017, str. 372–374.

¹⁰² Srov. HOFFMANN, B. *A kdo vás zabije--: život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*. 4. vyd. Přerov: Společenské podniky, 1947, str. 286–287.

a důkazem božího milosrdenství v těchto podmínkách bylo, když někdo našel cestu ke Kristu a uvěřil.¹⁰³

Brzy však nadešly další události, které byly svou podstatou protikřesťanské. Totalitní ideologie předkládají církev jako něco zastaralého, jako přežitek.¹⁰⁴ Komunistus hlásal, že náboženství je opium lidstva.¹⁰⁵ Komunisté se snažili omezit moc církve a její vliv na lid.¹⁰⁶ Duchovní, řádové sestry a bratři byli internováni a vězněni.¹⁰⁷ V důsledku negativní propagandy měli lidé vůči církvi odmítavý postoj plný nedůvěry.¹⁰⁸

Dalším faktorem, který měl vliv na religiozitu a spiritualitu dnešního člověka, byla proměna industriální společnosti v postindustriální. V této době si již byla církev vědoma, že se nachází v krizové situaci. Nedokázala však na ni adekvátně reagovat.¹⁰⁹ Věda, její objevy a poznatky, na které církev nedávala uspokojivé odpovědi, znejišťovaly věřící v jejich víře. Díky postoji, který církev zaujala vůči poznatkům vědy, nebyla vnímána jako přístupná dialogu a pozbývala důvěry.¹¹⁰ Církev nakonec reagovala svoláním II. vatikánského koncilu, jehož výsledkem bylo vydání řady konstitucí a deklarácí a z nich vycházejících reforem. Postupem času tak začala měnit svůj postoj a přístup vůči světu a společnosti.¹¹¹ V bývalém východním bloku nastala zásadní změna ve prospěch církve s pádem totality a nástupem demokracie. Teprve tehdy se mohly začít obnovovat vztahy mezi státem a církví.¹¹² Mnoho předsudků vůči církvi však přetrvává mezi lidmi i dnes.

¹⁰³ Srov. BLAHA, J. *Tóra a láska: hebrejská poesie, mystika a píseň současnosti*. Praha: [Josef Blaha], 2016, str. 49.

¹⁰⁴ Srov. RICHTER, J. *Socialismus a křesťanství*. V Praze: Universum, 1947, str. 19.

¹⁰⁵ Srov. JANDOUREK, J. *Vzestup a pád moderního ateismu*. Praha: Grada, 2010, str. 6–7.

¹⁰⁶ Srov. HAMPLOVÁ, D. *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha: Karolinum, 2013, str. 24.

¹⁰⁷ Srov. KUBÍN, P., ed. *Brány pekelné ji nepřemohou: kapitoly z pronásledování církvi v Československu kolem roku 1950*. Praha: Karolinum, 2013, str. 17.

¹⁰⁸ Srov. MÁDR, O. *Slovo o této době*, str. 209.

¹⁰⁹ Srov. HORÁK, J. Sekularizace, její kritika a aplikace na případ dělnického hnutí v českých zemích. *Historická Sociologie* 2013, roč. 5, č. 2, s. 74–75.

¹¹⁰ Srov. MÁDR, O. *Slovo o této době*, str. 217.

¹¹¹ Srov. Tamtéž, str. 209.

¹¹² Srov. PETRÁČEK, T. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích*, str. 165–166.

2.5 Sekularizace v českých zemích

V předchozí kapitole byly předloženy události, které se nedotýkaly jen českých zemí. Nyní nahlédneme na další děje, které se odehrávaly na našem území a měly vliv na spiritualitu současného člověka.

Zbožná země se proměnila na společnost ateistickou. Křesťanské hodnoty ztrácí pro novou formu společnosti na významu a nejsou pro ni žádoucí. Jedná se o změnu společnosti, která je původně nábožensky založená, na společnost, která náboženské hodnoty neuznává. Křesťanská představa světa je jít po cestě, která vede k cíli. Tato představa však již není v souladu s představou života v konzumní společnosti.¹¹³

Individualismus, materialismus a negativní propaganda jsou dalšími faktory, které mají vliv na sekularizaci. Obraz církve, který byl předkládán, není pro novodobého člověka lákavý. Svůj podíl na vnímání církve mělo také téma restitucí. V rámci restitucí se i církve přihlásily o své majetky.¹¹⁴ Jednání trvala velmi dlouho a nepřispěla k pozitivnímu náhledu na církev. Naopak lidé s církevními restitucemi nesouhlasili.¹¹⁵ Tento fakt měl i vliv na rozhodování lidí, zda vstoupit do katolické církve. Noví věřící nepřicházeli a někteří věřící z katolické církve vystoupili.¹¹⁶

Zdá se, že skutečnosti uvedené v kapitolách 2.4 a 2.5 měly významný vliv na religiozitu a spiritualitu člověka. Pravděpodobně i z těchto důvodů mnoho lidí začalo hledat jiné způsoby, jak realizovat svou potřebu duchovního uspokojení a naplnění i mimo prostředí církve.

2.6 Spiritualita současného člověka

V otázce spirituality současného člověka se budeme opírat o vybrané pedagogy, sociology a teology, jejichž díla souvisí s tématem této práce.

¹¹³ Srov. Tamtéž, str. 24–25.

¹¹⁴ Srov. ZEMAN, K. *Analýza privatizace a restitucí v ČR: transformace národního hospodářství, zejména liberalizace vlastnických práv: privatizace, restituce a ostatní systémové změny*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017, str. 270–272.

¹¹⁵ Srov. LOBKOWICZ, F. V. a E. MUROŇOVÁ. *Popel jsem a popel budu: rozhovory s biskupem Františkem Václavem Lobkowiczem*. České Budějovice: Petrinum, 2017, str. 116–117.

¹¹⁶ Srov. HAMPLOVÁ, D. a B. ŘEHÁKOVÁ. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009, str. 31.

Pedagožka Anežka Misauerová zmiňuje některé prvky současné spirituality člověka. Jednou oblastí je otázka osobní jistoty. V tomto případě hovoříme o potřebě žít smysluplný život, být se svým životem spokojený, být v souladu sám se sebou. Dalším rozměrem spirituality je osobní poslání. Člověk má potřebu porozumět svému osobnímu poslání, které úzce souvisí se zodpovědností člověka za svůj život, s odpovědností vůči druhým, vůči světu. Autorka také předkládá, že dnešní člověk je odcizený sám sobě, je plný vnitřních konfliktů, díky kterým nenachází vnitřní klid. Neklid a možná obava z nahlédnutí na příčiny tohoto stavu spolu s konzumním nastavením společnosti ho vedou člověka spíše k povrchnímu prožívání života, s dominujícím postavením ega, kde není prostor pro náboženství nebo hlubší formu spirituality. Paradoxně však určitým způsobem hledá způsoby, jak nalézt klid po kterém touží. Na druhou stranu se však v dnešní době také objevují lidé, kteří zdůrazňují důležitost spirituality v životě, návrat k přírodě, k původním „vyšším“ principům a hodnotám.¹¹⁷

Podle sociologů Zdeňka Nešpora a Dušana Lužného se postmoderní člověk stává nezávislým na tradičním náboženství. Náboženství se více jeví individuální intimní záležitostí člověka, přičemž nemizí duchovní obsahy.¹¹⁸

V disertační práci Kamily Němečkové se dozvídáme, že u současného člověka můžeme spatřovat určité paradoxy. Podle autorky se jedná na jedné straně o značně zvýšený zájem o duchovní roviny, na druhé straně je patrná snaha o desakralizaci všeho kolem něj. Spiritualita současného člověka je více zaměřená na prožitek, zejména na pozitivní prožitky. Chce být svobodnější, chce rozhodovat i v této oblasti sám a nemít nad sebou žádnou autoritu nebo instituci. Je více zaměřený směrem dovnitř, tedy na své vnitřní pocity. Již se tak nejedná o vycházení ze sebe a uchopení životních okolností a situací. Postmoderní člověk má touhu po sebevyjádření a sounáležitosti, s tím souvisí otázka po smyslu, a proto se více směřuje k individuální formě spirituálního prožitku. Hledá si tak svou vlastní formu spirituality.¹¹⁹

¹¹⁷ Srov. MISAUEROVÁ, A. Současné pojetí spirituality jako zdroj úvah o utváření prosociálních postojů. *Pedagogika* 2011, roč. 61, č. 3, s 248–256.

¹¹⁸ Srov. NEŠPOR, Z. R. a D. LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007, str. 51–56.

¹¹⁹ Srov. NĚMEČKOVÁ, K. *Nenáboženská spiritualita v postmoderní době*. Praha, 2015. Disertační práce. Univerzita Karlova, str. 45–48.

Také podle spirituálního teologa Bruna Secondina je spiritualita současného člověka výsledkem osobního rozhodnutí, nejde již o pravdu, ale o užitek nebo prožitek. Není již otázkou rodinné tradice. Pro postmoderního člověka je spiritualita něco, co mu má pomoci v životě překonávat různé situace, zejména pak těžké životní okamžiky.¹²⁰ Bruno Secondin spiritualitu současného člověka také popisuje tak, že vnímá sám sebe jako cestu k poznání světa.¹²¹

Teolog a religionista Ivan Štampach říká, že dnešní člověk hledá cesty k vyřešení obtížných situací, ale nemá již důvěru ve vnější autority a instituce, chce jinou, snadnější cestu, která je pro něj bezbolestná. Proto také vyhledává spirituality, které řeší momentální situace lehce a využívají meditační techniky atp. Pokud je však charakterem těchto spiritualit pouze prožitek nebo zážitek vedoucí k individuálnímu prospěchu bez ohledu na dopady na blízké, potom nemohou pomoci člověku komplexně uchopit, obsáhnout a vyřešit otázky po smyslu života. To člověku může nabídnout pouze tradiční náboženství, které mu umožňuje mimo jiné také přijetí sebe sama po všech rovinách, včetně stinných stránek osobnosti, přestože je to mnohdy bolestivé. Ne každý je však ochoten na toto nahlédnout, případně mnohdy nemá odvahu se touto cestou vydat.¹²²

Podle sociologa Davida Lyona současný člověk směřuje svou spiritualitu tak, aby reagovala na proměnlivé podmínky doby, a často ji nedává do souvislosti s tradicemi. Tu vnímá spíše jako inspiraci, něco zajímavého, nemá ji však za autoritu, o kterou by se měl opřít.¹²³ Postmoderní člověk neutíká od duchovních hodnot, ale nechce být součástí anonymních masových struktur náboženských institucí s tradičními hodnotami. Nechce být podřízen a muset reagovat jako všichni ostatní. Chce se prosadit, projevit svou jedinečnost, své schopnosti a názory. Můžeme tak hovořit spíše o trendu individuální spirituality. Pokud bychom uvažovali o nějakých uskupeních, pak by z pohledu současného člověka měla být postavena na postmoderních principech, které mají člověku dávat větší svobodu a nesvazovat

¹²⁰ Srov. SECONDIN, B. a V. PLÍŠEK. *Nová hnutí v církvi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, str. 58–60.

¹²¹ Srov. Tamtéž, str. 13–14.

¹²² Srov. ŠTAMPACH, O. I. *A nahoře nic-: o možnostech postmoderního člověka žít duchovně*. Praha: Portál, 2000, str. 92–93.

¹²³ Srov. LYON, D. *Ježíš v Disneylandu: náboženství v postmoderní době*. Praha: Mladá fronta, 2002, str. 178.

ho tak jako ty tradiční.¹²⁴ Dnešní člověk nepotřebuje nebo dokonce nechce být v duchovní rovině veden, ve smyslu, že by něco měl nebo neměl dělat nebo měl na čem pracovat. Chce mít v ideálním případě i duchovní oblast ušitou na míru, přesně na saturování jeho aktuálních potřeb. Chce mít možnost vybírat si z velkého množství duchovních směrů, což koresponduje s konzumním stylem dnešního života.¹²⁵

Sociologové Houtman a Aupers také předkládají současného člověka jako někoho, kdo se nechce spoléhat na vnější autority, nechce následovat jasně vymezenou cestu, kterou předkládají tradiční náboženské instituce.¹²⁶

Sociolog a antropolog Paul Heelas a religionistka a socioložka náboženství Linda Woodheadová shodně hovoří o tom, že spiritualita člověka je více zaměřena na prožitky a zkušenosti, které se následně stávají určující autoritou. Ty převažují nad objektivní pravdou. Pravda je tak mnohdy vnímaná spíše jako subjektivní zkušenost. Hovoří se o sakralizaci vnitřního subjektivního prožívání a života. Člověk podle autorek nechce následovat předkládanou cestu náboženskými institucemi, ale chce hledat svou vlastní cestu a po té jít.¹²⁷

U současného člověka tedy spatřujeme také spiritualitu, která je sekularizovaná a individualistická, intimní, soukromá a neverejná.

2.7 Rituály a jejich význam v životě člověka

Se spiritualitou souvisí určitým způsobem také různé rituály, které mají význam pro život člověka a specifický význam pro jednotlivce. V této podkapitole se tak budeme opírat o díla předních sociologů a psychologů, kteří se zabývají významem rituálů v životě člověka.

Sociolog Jan Keller, který se zabýval rituály ve společnosti, říká, že rituál je nějaká určitá opakující se činnost, která má své zásady. Je určitým způsobem důležitá

¹²⁴ Srov. Tamtéž, str. 40–41.

¹²⁵ Srov. Tamtéž, str. 128–129.

¹²⁶ Srov. HOUTMAN, D. a AUPERS, S. The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000. *Journal for the Scientific study of Religion*. 3. vyd. 2007, sv. 46, str. 309.

¹²⁷ Srov. HEELAS, P. a L. WOODHEAD, et al. *The Spiritual Revolution. Why Religion Is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell Publishing, 2005, str. 5–7.

pro člověka a její dopad na něj je individuální, protože přínos je pro každého člověka jiný.¹²⁸ Psycholožky Lenka Šulcová a Monika Morgensternová ve své publikaci zabývající se také významem rituálů tvrdí, že rituály jsou pro život člověka důležité a provází nás celým životem. Od narození až po smrt. Svým charakterem dávají člověku pravidelnost a řád. Pro osobnost člověka to znamená určité jistoty. Pomáhají například překonávat těžké situace, spojovat lidi.¹²⁹ Známy francouzský antropolog a religionista Arnold van Gennep, který se zabýval rituály různých národů, zejména přechodovými rituály, ve své práci předkládá jejich význam. Hovoří o tom, že tak zvané přechodové rituály nám pomáhají se vyrovnávat se zásadními životními událostmi nebo změnami. Například při přechodu z dospívání do dospělosti.¹³⁰

Filozof a antropolog Jan Sokol ve své knize poznamenává, že rituály mohou mít různý charakter. Mohou být individuální, rodinné, společenské, kulturní, náboženské.¹³¹ Podle psycholožky Gertrud Kaufmann-Huberové, která se zabývá přínosem rituálů ve výchově, může být rituál vnímán jako cesta k hlubinám duše, kde již samotné vědomí nestačí.¹³²

Religionista Mircea Eliade říká, že rituál má v náboženství určitý symbolický význam, který odkazuje k něčemu, co nás přesahuje, k něčemu posvátnému. Důležité jsou individuální rituály, ale také ceremoniály a rituální úkony, u kterých se lidé setkávají. Podle něj svým jednáním a svými skutky se věřící lidé snaží dosahovat určitého náboženského ideálu, kterého nelze plně dosáhnout, ale je možné se mu přibližovat. Učit se z jednání Boha a následovat jeho učení.¹³³

Jak již bylo zmíněno, rituály mají pro osobnost člověka také psychologický význam. V psychologické terminologii se hovoří o určitém stylu jednání, který pomáhá zmírnit

¹²⁸ Srov. KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Vyd. 4. Brno: Doplněk, 2003, str. 64–65.

¹²⁹ Srov. MORGENSTERNOVÁ, M. a L. ŠULOVÁ. *Interkulturní psychologie: rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum, 2007, str. 81–84.

¹³⁰ Srov. VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Portál, 2018, str. 20.

¹³¹ Srov. SOKOL, J. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál, 2004, str. 53.

¹³² Srov. KAUFMANN-HUBER, G. *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál, 1998, str. 9.

¹³³ Srov. ELIADE, M. *Mýtus o věčném návratu: (Archetypy a opakování)*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993, str. 9–10.

napětí, které vzniká nutkavou neurózou.¹³⁴ Také Jung zaznamenal zkušenost, že náboženství má psychotherapeutický přínos. Podle něj se shodně zaměřuje na ošetření zranění lidské duše. Sám měl ve své praxi zkušenost s tím, že psychotherapii využívali spíše lidé nevěřící než věřící.¹³⁵ Rituály jsou tak vhodným způsobem při zvládnání úzkostí a krizových stavů. Rituály svou funkcí pomáhají člověku osvobodit se od existenciálních strachů. Také v případě otázek v existenciální rovině je náboženství pro některé lidi řešením. Zdá se tak, že psychotherapie i náboženství mohou být cesty, na kterých člověk hledá rady nebo odpovědi v situaci, kdy si sám nemůže poradit, hledá smysl života nebo cestu k svému nitru.

2.8 Popularita a význam mimokřesťanských spirituálních směrů

V této části se zaměříme na to, proč jsou pro dnešního člověka přitažlivé alternativní mimokřesťanské směry. Vycházet budeme z prací sociologů jako je například Zdeněk Nešpor nebo Daniele Hervieu-Légerová, religionisty Davida Václavíka, Zdeňka Vojtíška a dalších předních autorů v této oblasti. Zmíníme také práce teologů, kteří se zabývají tímto tématem, jako jsou Gabriele Amorth nebo Elias Vella. Současně nahlédneme i do akademických prací, které souvisí s naším tématem.

V diplomové práci Jiřího Novotného se dočteme o koncepci Thomase Luckmanna, tzv. neviditelném náboženství, kterou je možné objasnit popularitu mimokřesťanských směrů. Podle této koncepce není nahrazování tradiční religiozity alternativními směry ještě známkou malého zájmu o tradiční institucionalizované náboženství, ale je přirozeným vyústěním fungování moderní společnosti. V ní člověk zastává mnoho rolí, z nichž každá na něj klade značné, a přitom rozdílné nároky. Tak pro dnešního člověka nabývá na významu individualistická, soukromá oblast života, která nepodléhá institucionálním autoritám, a je tak možné sytit subjektivní potřeby. Znamená to, že člověk si volí takový systém, který mu vyhovuje,

¹³⁴ Srov. HARTL, P. a H. HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. 3., aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015, str. 511.

¹³⁵ Srov. JUNG, C. G. *Analytická psychologie: její teorie a praxe : tavistocké přednášky*. Praha: Academia, 1992, str. 170–171.

kdy se nemusí nikomu a ničemu podřizovat.¹³⁶ Nová náboženská hnutí tak pravděpodobně vznikají z protestu a mívají kontroverzní podobu. Novotný dále popisuje pro naši práci zajímavé výsledky sociologických výzkumů, jako je například ISSP nebo EVS. Ty hovoří o tom, že Češi projevují značný zájem o nadpřirozeno a magické jevy, ve které věří. Naproti tomu zájem o církevní formu religiozity je velmi nízký. Náboženství však reaguje na některé lidské potřeby, z toho důvodu je určitým způsobem pro některé lidi nenahraditelné.¹³⁷

Do mimokřesťanských alternativních směrů, které jsou značně rozšířené a těší se velké oblibě, patří například esoterika, New Age nebo buddhismus.

Ivan Štampach ve své knize předkládá oblíbené alternativní směry včetně toho, v čem spočívá jejich lákadlo na člověka. Podle něj esoterismus nabízí člověku rychlé a snadné řešení situace, nalezení odpovědí na otázky, které ho trápí. Jedinec spoléhá na řešení jinou osobou a není podřízen žádné institucionální autoritě. Nevychází ze sebe a zaměřuje se více na sebe. Je to snadná cesta k získání informací například o určitých situacích, lidech, ale také o tom, co má člověk udělat, co ho čeká. Nejen v těchto oblastech mu pomůže člověk pomocí nějaké esoterické techniky. To je pro současného člověka velice přitažlivá a lákavá nabídka spojená se zajímavým zážitkem a prožitkem. New Age zase prolíná prvky náboženství, filozofií a životních stylů. Cílem je být v souladu s přírodou. S tím se spojuje zdravý životní styl a zdravá strava, které v dnešní době nabývají na významu. Není se pak čemu divit, když na oblibě získávají přístupy jako homeopatie, čínská tradiční medicína atp.¹³⁸ Buddhismus spolu s New Age a s jógou získávají mnoho mladých lidí, kteří se s těmito směry ztotožňují. Populární je pravděpodobně proto, že patří mezi neteistická náboženství. V nich nezastává důležité místo ani Bůh ani vztah k němu nebo mezi Bohy, důležitý je Buddhův zákon.¹³⁹

Zdeněk Vojtíšek vnímá další důvody, které vedou lidi k alternativním směrům. Hovoří o tom, že lidé se dnes staví také proti ztrátě hodnot dnešní společnosti. Snaží se

¹³⁶ Srov. NOVOTNÝ, J. *Vývoj religiozity v České republice*. [online]. Brno, 2011 [cit. 2020-07-06]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/evtc1e/>>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta, str. 56.

¹³⁷ Srov. Tamtéž, str. 58.

¹³⁸ Srov. PARTRIDGE, C. H. a Z. VOJTÍŠEK, ed. *Encyklopedie nových náboženství: nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*. V Praze: Knižní klub, 2006, str. 308.

¹³⁹ Srov. ŠTAMPACH I. O. *Přehled religionistiky*. Praha: Portál, 2008, str. 88.

najít takový směr nebo společenství lidí, který by jim pomohl dát nějakou jistotu, nějaký řád v dnešní uvolněné společnosti. A tak se mohou připojit k sektám, které se toto snaží člověku nabídnout.¹⁴⁰ Michaela Holá ve své bakalářské práci uvádí několik možných důvodů, proč lidé raději volí alternativní mimokřesťanské směry. Jeden z důvodů je, že alternativní směry dokážou zareagovat na aktuální potřeby lidí rychleji než tradiční institucionální náboženství.¹⁴¹ V diplomové práci Anny Janů se shodně dozvídáme, že alternativní směry a jejich praktiky jsou v dnešní době velmi populární. Lidé vnímají potřebu duchovních hodnot, kterou se snaží kompenzovat kontaktem s okultním světem. Všechny okultní praktiky však odvádí člověka od Boha. Shodně uvádí, že tajemnost a atraktivita prožitků je pro mnoho lidí lákavá.¹⁴² Mezi alternativní směry také patří spiritismus, channeling, věštění, léčitelství atp. Elias Vella ve svých promluvách popisuje příběhy lidí, kteří praktikovali nebo využívali jiné alternativní směry a jaký to mělo dopad na jejich život. Uvádí, že například určitá nemoc zdánlivě ustoupila, nicméně se objevily psychické potíže, jako jsou deprese, úzkosti, silný vnitřní neklid a další.¹⁴³ Podle Amortha je tím, co láká dnešní společnost k alternativním směrům, touha po poznání budoucnosti, využít je pro vlastní zájmy, zvědavost, objevování zajímavého, touha po dobrodružství. Při praktikování technik alternativních směrů se však vždy jedná o lidské jednání, nikoliv o situace, které by vycházely z Boží iniciativy.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Srov. PARTRIDGE, C. H. a Z. VOJTÍŠEK, ed. *Encyklopedie nových náboženství*, str. 18.

¹⁴¹ Srov. HOLÁ, M. *České církve a tržní model náboženství*. [online]. Brno, 2009 [cit. 2020-07-10]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/2zvg0u/>>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, str. 27.

¹⁴² Srov. JANŮ, A. *Křesťanský exorcismus jako předmět zájmu psychologie*. [online]. Olomouc, 2012 [cit. 2020-07-16]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/mqgs2k/>>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, str. 42–43.

¹⁴³ Srov. VELLA, E. *Démony vyhánějte: hlavní myšlenky z promluv exorcisty P. Eliase Velly z Malty, který navštívil v květnu 1993 Českou republiku*. Zlín: Křesťanské informační středisko, 1994, str.20–22.

¹⁴⁴ Srov. AMORTH, G. *Exorcisté a psychiatři*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, str. 90–91.

Podle socioložky Hervieu-Légerové je důvod nepopularity tradičních náboženských institucí v jejich neschopnosti přizpůsobit svoje poslání a důvěryhodnost světu pokročilé modernity a v neschopnosti se více zaměřit na přirozenou flexibilitu víry.¹⁴⁵

Poukazuje také na to, že věřící hledají autoritu jinde než v instituci, například v poznání samotném. Současně očekávají od instituce ochotu ke kompromisu v potřebě nalezení nebo realizování své cesty víry.¹⁴⁶ Podle Lužného a Nešpora v sociologických výzkumech DIN nebo ISSP z roku 1999 vyšlo, že důvodem hledání alternativních mimokřesťanských směrů je také malá nebo žádná důvěra vůči církvím.¹⁴⁷

Na druhou stranu poukazuje Nešpor ve svém jiném díle na zajímavý fakt. V 80. letech se mladí lidé vzbouřili vůči svým „materialistickým“ rodičům, a to vedlo mnohdy až k idealizaci křesťanských církví. V současné době se setkáváme s podobným jevem, pouze vzpoura směřuje ke spiritualitě a „tradiční“ religiozita je vnímána negativně.¹⁴⁸ Dalším zajímavým faktem, který předkládá, je to, že současný člověk toužící po duchovnu může být svým způsobem někým, kdo hledá posvátno. Moderní směřování vede člověka spíše k subjektivitě a individualismu. Spirituální aktivity však pomáhají například ženám utvářet sociální vazby. Hledání spirituality může ale podle Nešpora souviset také krizí středního věku.¹⁴⁹ Religionista David Václavík se shoduje se Zdeňkem Nešporem v tom, že spiritualita je spíše individuální, neskupinovou, a z toho důvodu se v kontextu jejího rozvoje může hovořit o privatizaci víry. Ta je pak součástí privatizace života člověka v dnešní společnosti. Současná doba a společnost klade na člověka vysoké požadavky, jako je velká míra funkcionální diferenciacie sociální struktury.¹⁵⁰ Příklad můžeme nalézt v Nešporově práci, kde uvádí menší zájem podílet se na náboženských aktivitách a směřování náboženských praktik do soukromého života člověka.¹⁵¹ Vzhledem k tomuto trendu ve společnosti je podle

¹⁴⁵ Srov. HERVIEU-LÉGER, D. *Religion as a chain of memory*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2000, str. 168.

¹⁴⁶ Srov. Tamtéž, str. 174.

¹⁴⁷ Srov. LUŽNÝ, D. a Z. R. NEŠPOR. *Náboženství v menšině: religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern, 2008, str. 23.

¹⁴⁸ Srov. NEŠPOR, Z. R. *Příliš slábi ve víře: česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010, str. 137.

¹⁴⁹ Tamtéž, str. 128–129.

¹⁵⁰ Srov. VÁCLAVÍK, D. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010, str. 36.

¹⁵¹ Srov. NEŠPOR, Z. R. *Příliš slábi ve víře*, str. 138.

Václavík rozhodující pro současného člověka prožitek, zážitek a schopnost náboženských nebo jiných směrů nabídnout mu pro něj zajímavou alternativu v chaotické a přetechnizované době.¹⁵² Šiler vnímá proměnu společnosti shodně jako Václavík a Nešpor. Hovoří o tom, že víra se přemísťuje do soukromí domova, stává se více intimní a individuální. Také poukazuje na to, že církve neumí flexibilně reagovat na potřeby lidí a není schopna individuálního přístupu.¹⁵³ Dokumenty Mezinárodní teologické komise však hovoří také o tom, že postmoderní společnost vede člověka k tomu, aby se nezabýval otázkami smrti, vlastní smrtelnosti, a nevnímal smrt jako přirozenou součást života. Přesto se zdá, že ztráta perspektivy věčného života člověka v Bohu vnáší do srdcí lidí úzkost, strach a nejistotu. Současný konzumní styl života vede člověka k tomu, aby naplňoval svůj život množstvím požitků a zážitků. Díky tomu se člověk může domnívat, že umírní svou úzkost a strach a vyhne se tak přirozeným existenciálním otázkám. Vnitřní neklid v člověku zůstává, proto se čím dál více snaží tento neklid uspokojit častějším využíváním nabídek konzumního života, který vede k zaměření na sebe sama. Člověk se tak stává otrokem konzumu a není schopen vnímat bližního a jeho potřeby. Může se tedy zdát, že nesměruje k žádnému vyššímu cíli.¹⁵⁴ Pokles tradičního náboženství je tak možno dát do souvislosti s větším důrazem na vlastní identitu, kterou jedinec spatřuje mimo institucionalizované náboženství.

2.9 Shrnutí

V první kapitole jsme nahlíželi na současného člověka z pohledu sociálních věd a teologie. Zjišťovali jsme, jak na něj působí dnešní doba, co prožívá, s čím se potýká, jaké má potřeby nebo hodnoty a další. V této kapitole jsme rozšířili pohled na dnešního člověka o rozměr spirituality. Jakou má spiritualitu, zda inklinuje více k tradičnímu institucionalizovanému náboženství nebo jsou pro něj lákavější alternativní mimokřesťanské směry, a pokud ano, tak proč.

¹⁵² Srov. VÁCLAVÍK, D. *Náboženství a moderní česká společnost*, str. 211.

¹⁵³ Srov. ŠILER, V. Prostor pro spiritualitu: Sakrální prostory v objektech péče vypovídají o české společnosti. *Dingir: časopis o současné náboženské scéně 2017*, roč. 20, č. 4, str. 122–124.

¹⁵⁴ Srov. MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE: O některých aktuálních otázkách eschatologie (1992), čl. 453–454. [PDF] In: *Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969–2017*, str. 422–423.

Další kapitola je ve znamení mše svaté a obsahuje zejména její význam pro člověka. Proto, než se budeme zabývat tímto tématem, uzavřeme druhou kapitolu krátkým shrnutím.

Spiritualita člověka prošla změnami. Byla vystavena mnoha nepříznivým politickým vlivům a velmi významnými situacemi v životě lidí. Tradiční forma náboženství, která byla nejrozšířenější, již není tolik vyhledávanou formou. Současný člověk nechce být podřízen instituci a zodpovídat se autoritám. Hledá spíše snazší cesty realizace duchovní potřeby. Takové, kde je určitá svoboda, volnost. Hledá směry, které mu nabídnou rychlé, flexibilní řešení momentální situace. Má potřebu zážitku a prožitku, které se pak mnohdy stávají stěžejním indikátorem v rozhodování člověka v oblasti alternativních směrů. Nakonec převažují nad tradičními rozhodovacími principy, rodinnou tradicí a přesvědčením o pravdě, kterou pak člověk následuje. Spiritualita se stává více soukromou, intimní záležitostí. Pro některé je to cesta osobního rozvoje, cesta k dosažení transcendentního cíle. Mnohdy pro sebe hledají takovou formu směrů, která odpovídá jejich aktuálním potřebám a jejich touze zachování určitých hodnot. Tak se kombinují různé alternativní směry doplněné například o východní nauky, kde není důležitý vztah například člověka k Bohu, ale nejdůležitější je zákon. Spíše tak vede člověka k zaměření na sebe než k vztahovosti. Pro některé lidi je zase naopak tradiční institucionalizovaná forma natolik důležitá se svými pravidly, že je pro ně velmi obtížné se od této formy odklonit.

3. Mše svatá

V předchozích kapitolách jsme se zabývali současným člověkem, jeho potřebami, hodnotami a nakonec tím, jakou má spiritualitu a jaké směry vyhledává k syčení a realizaci potřeb své spirituality. Nyní se zaměříme na to, jaké nároky církev vznáší, aby liturgie odpovídala naší spiritualitě, aby ji formovala a živila ji. Jaký má význam mše svatá pro člověka a jak na něj chce působit. Následně předložíme způsoby, jakými se toho snaží docílit, tedy rozebereme jednotlivé prvky, které se vyskytují při liturgických obřadech, a další faktory, které ovlivňují význam mše svaté pro člověka.

V oblasti tématu mše svaté se nadále budeme zabývat liturgií římského ritu po liturgické reformě, jejímž základem byla konstituce II. vatikánského koncilu *Sacrosanctum concilium* z roku 1963. Završena byla vydáním nového Římského misálu v roce 1969. Český překlad byl vydán v roce 1983 pod názvem Český misál, jehož součástí jsou i texty pro slavnosti a slavení svátků i památek národních světců.

3.1 Význam mše svaté pro člověka z pohledu církve

V této kapitole se budeme opírat o postoj magisteria, který následně doplníme o pojetí některých významných teologů.

Mše svatá a účast na ní zprostředkovává spásu, je to zpřítomnění Kristova kříže. Kristus je přítomen zejména v liturgických úkonech. Liturgie je vnímána jako realizování Kristova kněžství.¹⁵⁵ Mše svatá je nekonečná studna milostí, ze které máme čerpat.¹⁵⁶

Církev předpokládá, že mše svatá nemá na člověka pouze duchovní účinek. Očekává, že bude působit také na jeho lidství, tedy na smysly, rozum, emoce, smysl pro krásno, na jeho potřebu být součástí společenství. To chce uskutečňovat slovem, které má svou důležitou roli, a také pomocí nonverbální komunikace, využitím řady znaků, symbolů a gest. Prostřednictvím tohoto rozměru jednoduše vyjadřuje to, co je slovy těžko postižitelné. Umožňují člověku pozvolna prostupovat za jeho hranice, do oblasti jeho intimity a do duchovní sféry. Snaží se tak působit na člověka jako na individualitu s jeho aktuálními potřebami v určité životní fázi. O tomto předpokládaném působení

¹⁵⁵ SC 7.

¹⁵⁶ SC 10.

mše svaté hovoří koncilní konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium*, ze které si dovolíme citovat některé příslušné části k doložení výše uvedených slov:

„Aby se však naplno dosáhlo těchto účinků, je nutné, aby věřící přistupovali k posvátné liturgii se správnou přípravou ducha, aby své myšlení uvedli v soulad s ústním projevem, aby spolupracovali s Boží milostí a nepřijímali ji nadarmo ...“¹⁵⁷

„Duchovní správceové at' horlivě a trpělivě usilují o liturgickou výchovu a vnitřní i vnější aktivní účast věřících, a to úměrně jejich věku, okolnostem a způsobu života a stupni náboženské vyspělosti. Tím splní jeden z hlavních úkolů věrných správců Božích tajemství ...“¹⁵⁸

„... Kromě toho viditelná znamení, kterých liturgie užívá k naznačení toho, co je božské a neviditelné, zvolil Kristus nebo církev. Proto nejen když se předčítá, co „bylo napsáno k našemu poučení“ (Řím 15,4), ale také když se církev modlí nebo zpívá nebo něco v liturgii koná, roste tím víra zúčastněných a jejich mysl stoupá k Bohu, aby před ním konali „duchovní službu“ a dostali od něho bohatší milost.“¹⁵⁹

„... V liturgii jsou znamení, která lze vnímat smysly. Tato znamení značí posvěcení člověka a způsobem každému z těchto znamení vlastním je uskutečňují ...“¹⁶⁰

O očekávaném působení mše svaté také pojednává Jan Pavel II. v dokumentu *Spiritus et Sponsa*, ze kterého předložíme část pasáže k doložení našeho tématu: „... Existují otázky, které nalézají odpověď pouze v osobním kontaktu s Kristem. Pouze v intimitě s ním získá každá existence význam a může dospět k zakoušení radosti ...“¹⁶¹ Na význam mše svaté poukazuje také papež František v apoštolském listu *motu*

¹⁵⁷ SC 11.

¹⁵⁸ SC 19.

¹⁵⁹ SC 33.

¹⁶⁰ SC 7.

¹⁶¹ SES 11.

proprio Aperuit illis: „... Pro naše mnohé věřící je to totiž jedinečná příležitost, jak zachytit krásu Božího slova a aplikovat ho v každodenním životě ...“¹⁶²

Pro naše téma bude cenný také pohled významných teologů Jána Korce, Františka Kunetky, Donghiho, Guardiniho, Polce nebo Richtery a filozofa Ricoeura na význam mše svaté.

Ján Korec hovoří o účinku mše svaté takto: „Mše svatá je jediný strom kříže, zasazený uprostřed nás, abychom přijímali jeho plody.“¹⁶³ Předkládá tím také, že připomínkou Kristovy smrti, jeho nejvyšší lásky si uvědomujeme, že celý náš život směřuje ke smrti. To může být pro mnoho lidí skličující, proto je potřeba si také uvědomit, že je to Boží výzva umírat ve spojení s Kristem, který přemohl smrt. Hlubokým významem pro člověka při mši svaté je podle něj akt odevzdání sebe sama a přijetí Otcovy vůle ve svém životě. V tomto okamžiku se plně otvíráme a předkládáme plnou pravdu o svém životě. Díky tomu se také můžeme proměňovat. Korec zdůrazňuje účinek mše svaté, který je tak veliký pro člověka a společnost, že pokud by existoval pouze jeden spravedlivý člověk, který bude žít ze mše svaté a bude v ní obětovat sebe a svůj život, tak pro jeho oběť mohou být zachraňována například města nebo země.¹⁶⁴

Ladislav Pokorný se ve svém vnímání významu mše svaté zaměřuje na pohled liturgický a věroučný. Zabývá se detailně tím, jak je postavená mše svatá a jaký má její struktura účinek pro člověka. Současně dává do souvislosti symboliku a strukturu mše svaté. V oblasti symboliky se věnuje také významům jednotlivých částí chrámů, sleduje vývoj a přínos prvků, které se vyskytují při bohoslužbě a tomu, jak jim máme správně rozumět. Ladislav Pokorný si o znameních a prvcích v liturgii pokládá otázku, zda je dnešní člověk schopen je poznat. Z jeho pohledu ano, protože různé symboly nebo znamení jsou v životě všude kolem nás. Možná důležitější otázkou, která zůstává, však je, zda jsou liturgické prvky srozumitelné tak, aby jim bylo rozumět bez výkladu.¹⁶⁵

¹⁶² AI 5.

¹⁶³ KOREC, J. Ch. *O Eucharistii*. Brno: Sypták, 2002, str. 115.

¹⁶⁴ Srov. Tamtéž, str. 193–195.

¹⁶⁵ Srov. POKORNÝ, L. *Prostřený stůl*. 2., upr. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1990, str. 46.

Některé obdobné otázky si pokládá také František Kunetka, který se zaměřuje ve své práci na liturgii. Jeho přístup k liturgii je zejména antropologický. Na poli teologie se odkazuje zejména na díla Karla Rahnera, jehož pojetí je mu blízké. Stěžejním pojmem pro něj v liturgii je symbol, který podle něj vytváří vztah, propojuje a má komunikativní funkci. Kunetka se ve svém díle a ve své praxi snaží o to, aby byla liturgie více chápána, vnímána jako symbolické jednání, a tak k ní bylo přistupováno. Chápe liturgii jako rituální děj, který úzce souvisí s radostmi i starostmi člověka. Podle něj je potřeba interpretovat význam symbolu také z pohledu věd psychologie, religionistiky a antropologie, které se spolu nakonec setkávají v teologickém přístupu, který říká, že jednání Boha vůči člověku je sakramentální. S důrazem na symbolické jednání se také zamýšlí nad schopností dnešního člověka rozumět symbolům. Varuje před tendencí současného člověka vše pouze ritualizovat a svátosti udělované při liturgických obřadech vnímat jako magické rituály. Proto je podle něj důležité nahlížet na liturgii a svátosti ve vztahu k Bohu a ve vztahu ke spáse člověka. Přitom nesmíme opomenout jejich eklesiální aspekt, Ten zdůrazňuje právě i z toho důvodu, že pokud bychom ho opomíjeli, tak by církev mohla být redukována na pouhého správce svátostí.¹⁶⁶

Řeč symbolů a jejich význam v kontextu mše svaté zdůrazňuje také Antonio Donghi. Předkládá liturgii tak, že využívá slova a gesta, která známe z každodenního života, která jsou dána do služeb božských skutečností. Poukazuje na to, že dnešní člověk je natolik zaměstnaný, že si mnohdy nevšimne některých gest v našich životech, a tak nám utíká jejich hluboký význam. Zaměřit se na vnitřní smysl vnějších forem. Bez tohoto rozměru hrozí chápání liturgie jako pozůstatek tradice, jehož smysl nám proklouzne mezi prsty. Stane se pro nás rutinou, se kterou jde ruku v ruce pasivní přístup k slavení liturgie. Proto Donghi ve svém přístupu k liturgii dává důraz na slova a gesta. Pokud jejich vnitřnímu smyslu a významu člověk porozumí, může pak aktivně přistoupit k liturgii, díky tomu ji lépe prožít a více se otevřít Boží milosti, nechat se proměňovat a uvádět do vztahu s ním. Podle něj nás Bůh vychovává neustále prostřednictvím našich úkonů. Donghi v liturgii zdůrazňuje také význam společné modlitby. V modlitbě společenství nejvíce objevuje tolik důležitý princip „My“, které je v opozici dnešního trendu společnosti vedoucího k individualismu. Žít ve společenství

¹⁶⁶ Srov. KUNETKA, F. *Liturgika: Úvod do liturgie svátostí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, str. 23–30.

je dar, po němž touží každý člověk, protože je ze své podstaty společenský a má potřebu někam patřit.¹⁶⁷

S liturgií je velmi úzce spojován Romano Guardini. Striktně odmítá pouze duchovní rozměr liturgie a poukazuje na význam tělesně-duševní jednoty. Její skutečnou podobu můžeme nacházet právě v liturgii. Podle něj je jednota duše a těla konstitutivní pro liturgii. Chápe tělo jako symbol duše. Jeho přístup k liturgii je zejména symbolický. V tomto symbolickém pojetí zdůrazňuje projevy těla.¹⁶⁸ Podle Guardiniho má liturgie svůj řád, který se objevuje také v symbolech nebo úkonech, které jsou ustanovené církví.¹⁶⁹ To pomáhá člověku nalézt vhodný vnitřní postoj před Bohem.¹⁷⁰ Ve své práci klade důraz na předložení významů symbolů, postojů, gest.¹⁷¹ Guardini říká, že liturgie je svět, ve kterém probíhá dění skrytě. Nejedná se tam o myšlenky, ale o skutečnost. Podle něj je úkolem vést lidi k liturgickému vzdělání a porozumění znamením a symbolům. Hovoří o tom, že vidění skrytého a konání je cesta k plnému liturgickému životu.¹⁷²

Paul Ricoeur se naopak nezaměřuje na vnitřní charakter symbolů, gest nebo rituálů a jejich interpretaci, ale snaží se je objasnit pomocí slov, která je provází. Ricoeur má dva přístupy, kterými se snaží v oblasti liturgie objasnit symboly. V prvním přístupu vyjímá slovo z kontextu a přisuzuje mu samotnému určitý význam. Tento přístup se však nedá v případě liturgie využít, protože právě v liturgii je nutné vnímat a vykládat vše v kontextu. Jinak by se rozpadla. Druhý přístup se snaží rozumět symbolu v úzkém kontextu, nicméně je to stále pro oblast liturgie nedostačující, nedokáže obsáhnout plně celý obsah liturgie. Rozdíl jeho pojetí je v tom, že se snaží ukázat, jak rozumět symbolům, ale v liturgii se zejména jedná o správné používání

¹⁶⁷ Srov. DONGHI, A. *Gesta a slova: úvod do symbolické mluvy liturgie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995, str. 3–16.

¹⁶⁸ Srov. GUARDINI, R. *O duchu liturgie*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993, str. 27–29.

¹⁶⁹ Srov. Tamtéž, str. 22–23; 29–30.

¹⁷⁰ Srov. Tamtéž, str. 34–36.

¹⁷¹ Srov. Tamtéž, str. 29–30.

¹⁷² Srov. GUARDINI, R. *O posvátných znameních*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992, str. 5–8.

symbolů, které na druhou stranu předpokládá jejich porozumění. Hovoří o tom, že je možné se k významu dostat skrze text, který vede k otázkám po bytí.¹⁷³

Významný teolog Klemens Richter se ve své praxi zabývá zejména liturgií. Snaží se odpovědět na řadu otázek dnešní doby o liturgii a například také na to jaký má smysl nebo jak ji rozumět. Podle něj liturgie závisí na znameních. Komunikace člověka s Bohem není možná bez setkání ve znameních, symbolech, gestech nebo úkonech. Zdůrazňuje tak význam smyslových znamení. Liturgie tak umožňuje setkání s Bohem jako dialog mezi člověkem a Bohem. Nejedná se však pouze o porozumění jednotlivým znaméním, ale o porozumění liturgii jako symbolickému celku. Richter vnímá důležitost rozměru společenství nebo shromáždění. Poukazuje však na fakt, že pokud by mělo být činitelem liturgie, musí se zohlednit podmínky, které s ním souvisí, jako jsou například místní, kulturní a další. Liturgie je společenským úkonem, a tak může být živou pouze ve vzájemném sdílení. Zdůrazňuje zapojení všech smyslů i těla. Všimá si skutečnosti, že dnešní liturgie nezapojuje tolik tělo. Naopak využívá mnoho slov. Modlitba těla však nemusí být v protikladu s osobní modlitbou. Liturgii vnímá zejména jako jednání, konání, a poté také jako akt ve slovech. V souvislosti s důrazem na společenský rozměr liturgie poukazuje také na důležitost výchovy věřících k objektivitě, protože symboly jsou objektivní. Pokud by však došlo k tomu, že si věřící začne dosazovat své vlastní významy, může to vést k nesprávnému porozumění a individualistickému přístupu. Liturgie však není osobní akcí, ale konáním shromážděného společenství.¹⁷⁴

3.2 Prvky, které se vyskytují při liturgických obřadech

V konstituci *Sacrosanctum concilium* nacházíme pojednání o liturgických úkonech. Předkládá, že Kristus je přítomen ve všech úkonech. Zdůrazňuje, že jsou slavnostními projevy církve a nemají soukromou povahu, jak by se mohlo zdát. Protože mají veřejnou povahu, jsou projevem těla církve a jsou slavnostmi církve. Působí na celé tělo církve. Každého údu těla církve se dotýkají odlišným způsobem v závislosti na stavu,

¹⁷³ Srov. HUŠEK, V. Ricoeurovo pojetí symbolu a jeho aplikace v liturgii. *Studia theologica* 2003, roč. 5, č. 2, str. 22.

¹⁷⁴ Srov. RICHTER, K. *Was die Sakramentale Zeichen bedeuten. Zur Fragender Geimeinde von heute*. 2. vyd. Freiburg im Breisgau: Herder, 1988, str. 24–26.

úkolu a účasti.¹⁷⁵ V konstituci nacházíme požadavek, aby věřící vykonávali jednotlivé úkony vědomě, s aktivním přístupem a s duchovním prožitkem.¹⁷⁶ Při liturgických obřadech se setkáváme se znameními, která značí posvěcení člověka.¹⁷⁷ Katechismus katolické církve doslova uvádí, že: „Slovy, úkony a symboly, jež vytvářejí osnovu liturgického slavení, uvádí Duch svatý věřící i služebníky liturgie do živého vztahu s Kristem, který je Slovem a obrazem Otce, aby se mohli nechat proniknout ve svém životě tím, co slyší, nazírají a konají při liturgické slavnosti.“¹⁷⁸ Podle KKC se církev, která putuje v čase, prostřednictvím liturgických úkonů podílí na nebeské liturgii a tak ji prožívá.¹⁷⁹ V Katechismu také nacházíme, k čemu se znamení a symboly v liturgii vztahují: „Slavení liturgie užívá znamení a symbolů vztahujících se ke stvoření (světlo, voda, oheň), k lidskému životu (omývání, mazání olejem, lámání chleba), k dějinám spásy (obřady velikonoce). Tyto vesmírné prvky, tyto lidské obřady, tato vzpomínková gesta na Boha, zařazená do světa víry a uchopená mocí Ducha svatého, se stávají nositeli spásy a posvěcení, jež vykonal Kristus.“¹⁸⁰ V Misálu se o prvcích, které se vyskytují v liturgii, dozvíme, že liturgie se uskutečňuje viditelnými znameními, kterými je víra vyživována, posilována a vyjadřována.¹⁸¹ Liturgie tak komunikuje s člověkem v mnoha rovinách prostřednictvím prvků, které užívá. Podle Františka Kunetky je na základě jejich působení, můžeme dělit do několika systémů. Prvky, které působí na smysly, můžeme rozdělit například na:

- akustický systém, který působí na sluch člověka (například hudba, zpěv, naslouchání slovům nebo textům)
- optický systém, působí na zrak (například barvy, světlo, prostor, výzdoba, oděv duchovních)
- prvky působící na hmat (to jsou například doteky při podání ruky)
- prvky působící na čich (vůně kadidla)
- chuťový smysl (v přijímání eucharistie)

¹⁷⁵ Srov. SC 26.

¹⁷⁶ Srov. SC 14.

¹⁷⁷ Srov. SC 7.

¹⁷⁸ KKC 1101.

¹⁷⁹ Srov. KKC 1111.

¹⁸⁰ KKC 1189.

¹⁸¹ Srov. VPŘM 20.

Důležité systémy, jejichž prostřednictvím liturgie komunikuje a které věřící také vnímají, jsou kinetický (pohyby, výraz v obličeji) a hodologický (průvod, chůze, shromažďování). Prvky nemají však pouze komunikační význam, ale ukazují na to, co je skryté.¹⁸² V tomto okamžiku je příznačné zmínit slova Benedikta XVI. v apoštolské exhortaci *Sacramentum caritatis*: „... Krása liturgie je součástí velikonočního tajemství; je nejvyšším výrazem Boží slávy a v jistém smyslu vytváří obraz nebe na zemi. Krása proto netvoří pouhý dekorativní prvek liturgie. Naopak, je jejím konstitutivním prvkem, protože je přívlastkem samotného Boha a jeho zjevení. Proto si máme být vědomi pozornosti, jakou je třeba věnovat liturgii, aby zazářila její pravá podstata.“¹⁸³

Antonio Donghi ještě zmiňuje, že v průběhu celé mše se střídají prvky jako stání, klečení, pokleknutí, sezení, mlčení a naslouchání.¹⁸⁴ Při některých liturgických obřadech se objevují navíc tyto prvky: křestní koupel, kropení, vkládání rukou, pomazání, okuřování, zapalování nebo průvod.¹⁸⁵

Romano Guardini dále poukazuje na to, že dalšími důležitými prvky při liturgických obřadech, které můžeme vnímat smysly, jsou barvy, výzdoba kostela, liturgické oděvy, květinová výzdoba, vůně, kadidlo, světlo nebo hudba.¹⁸⁶

Paul Ricoer pracuje s tím, že prvky v liturgii mají smysl a význam lingvistický, psychologický, antropologický a mystický.¹⁸⁷

Klemens Richter, říká, že liturgie si nárokuje celého člověka. Zapojíme-li do liturgie celého člověka s jeho pohyby, gesty atp., mají prvky liturgie novou hodnotu. Výrazové prostředky však k plnosti duše nestačí. Člověk při svém konání zahrnuje i věci ve svém okolí. Pak tedy všechny věci kolem nás, prostor a další, jsou zapojeny do duševně-tělesného vztahu.¹⁸⁸

¹⁸² Srov. KUNETKA, F. *Liturgika: Úvod do liturgie svátostí*, str. 140–141.

¹⁸³ SCa 35.

¹⁸⁴ Srov. DONGHI, A. *Gesta a slova*, str. 16–36.

¹⁸⁵ Srov. Tamtéž. Str. 43–84.

¹⁸⁶ Srov. GUARDINI, R. *O posvátných znameních*, str. 30–47.

¹⁸⁷ Srov. NADOLSKI, B. *Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2010, str. 27.

¹⁸⁸ Srov. RICHTER, K. *Was die Sakramentale Zeichen bedeuten. Zur Fragender Geimeinde von heute.*, str. 24–26.

Různé pohledy významných teologů a filozofů na liturgii jsme nyní rozšířili o to, jak tito autoři vnímají prvky, které se vyskytují v liturgii, na co kladou důraz nebo jakým způsobem je možné přistoupit k jejich rozdělení. Po prostudování pojetí zmíněných autorů docházíme k tomu, že pro charakter a zaměření této práce je nejvhodnější rozdělení prvků na duševní a tělesné. Jedná se o srozumitelné dělení. Další zmíněné typy dělení nebo aspekty prvků v liturgii je možné zařadit do těchto dvou skupin, které se jich ve své podstatě dotýkají nebo je obsahují. Zdá se, že jiné dělení by se mohlo jevit jako nedostatečné. Nemuselo by obsáhnout celou šíři a hloubku prvků s jejich významem, který nesou, s jejich zaměřením, na co mají působit, a s předpokládaným přínosem.

Můžeme tak pro účel naší práce prvky v liturgii zařadit do skupin:

- duševní, estetické nebo působící na emoce
- tělesné

Do první skupiny lze zařadit například zpěv, hudbu, barvy, výzdobu, liturgické nádoby, liturgické oděvy, vůně, modlitby, naslouchání Božímu slovu a další. Do druhé skupiny můžeme řadit například shromažďování, stání, klečení, znamení kříže, přání pokoje, průvod, gesta a další. Z každé skupiny zmíníme nějaký prvek jako příklad pro přiblížení jejich významu a účinku.

Ze skupiny duševních prvků můžeme uvést například zpěv. Při slavení mše svaté zpíváme vstupní zpěv, zpěv před evangeliem, zpěv k přinášení darů, procesionální zpěv ke svatému přijímání, zpěv ordinária, k díkyčinění po přijímání a zpěv na závěr. Podle Klemense Richtera má vstupní zpěv uvést věřící do „společné nálady“.¹⁸⁹ V SC se k významu liturgické hudby a zpěvu dozvídáme, že má být sjednocením srdcí nebo vyjádřením modlitby.¹⁹⁰ Podle Radka Tichého má rozechvít nitro člověka, ale také ho má uvést do charakteru bohoslužby podle liturgické doby.¹⁹¹ Antonio Donghi popisuje zpěv tak, že je znakem společenství, který prohlubuje a zkvalitňuje vztahy v křesťanském společenství. Když říkáme, že kdo zpívá, dvakrát se modlí,

¹⁸⁹ Srov. RICHTER, K. *Liturgie a život: smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení*. Vyd. 2., rozš. Praha: Vyšehrad, 2003, str. 55.

¹⁹⁰ Srov. SC 112.

¹⁹¹ Srov. TICHÝ, R. *Mše svatá pro začátečníky i mírně pokročilé*. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2018, str. 13.

zdůrazňujeme tím spojení s Bohem, který inspiroval člověka, aby to, co z něj vychází, sjednotilo jeho nitro s božstvím.¹⁹² Ladislav Pokorný ještě hovoří o procesionálním zpěvu. Procesionálním zpěvem dáváme najevo touhu a radost po svatém přijímání.¹⁹³ V Misálu je nakonec zdůrazněna jednota těla. Tu věřící utváří například aktivní účastí na liturgickém zpěvu.¹⁹⁴ Misál uvádí také význam zpěvu: „Apoštol vybízí věřící, kteří se scházejí v očekávání příchodu svého Pána, aby společně zpívali žalmy, hymny a duchovní písně (srov. Ko 3,16). Zpěv je totiž znamením plesání srdce (srov. Sk 2,46).“¹⁹⁵

Dalším prvkem liturgie působící na emoce jsou barvy. Podle Radka Martínka barvy disponují značnou emocionální silou. Prostřednictvím tohoto potenciálu umožňují člověku proniknout do hlubin intimity a jít až do sfér, které ho přesahují. Barvy vždy byly spojeny se symbolikou, která se zakládá na každodenní lidské zkušenosti. Radek Martínek ve své práci uvádí, že se v liturgii objevuje osm barev, které můžeme vidět například na liturgickém oděvu duchovních. Osm barev, osm duchovních kroků, osm blahoslavenství popsaných v Lukášově a Matoušově evangeliu. Bílá by měla naplnit srdce a mysl cudností, současně odkazuje k moudrosti. Modrá pozvedá mysl k nebi a symbolizuje odvahu a vodu, červená má uvádět k bázni z Boha, připomíná Kristovy krvavé rány na těle a značí střídmost a vzduch. Purpurová je symbolem Krista v nebesích, kolem nějž jsou andělské kůry a značí spravedlnost. Žlutá a hnědá nám připomíná to, že jsme povstali z prachu země a v ní se zase vrátíme. Zelená barva je barvou země, kam bude tělo pohřbeno, černá symbolizuje hřích a potřebu ho litovat. Další symbolický výklad barev značí bílou jako čistotu, červená je krev mučednictví a láska, zelená značí víru, modrá odkazuje na čistou modlitbu nebo naději a černá symbolizuje pokání.¹⁹⁶ Terézia Čelakovská v bakalářské práci překládá jiný pohled na význam liturgických barev. Bílá barva podle ní představuje světlo, čistotu a nevinnost. Červená je barvou ohně, krve nebo lásky. Zelená barva je znamením vítězství

¹⁹² Srov. DONGHI, A. *Gesta a slova*, str. 52–53.

¹⁹³ Srov. POKORNÝ, L. *Prostřený stůl*, str. 149.

¹⁹⁴ Srov. Misál, 96.

¹⁹⁵ Misál, 39.

¹⁹⁶ Srov. MARTINEK, R. *Všechny barvy církve: barevnost křesťanského oděvu a její význam v tradici západní církve*. Ostrava: Moravapress, 2014, str. 43–44.

života nad smrtí. Fialová je barvou kajícího a růžová je očekáváním brzké radosti.¹⁹⁷ Misál se k barvám v liturgii vyjadřuje takto: „Různost barev posvátných rouch má za cíl v průběhu liturgického roku i navenek účinněji vyjádřit jak vlastní ráz slavených tajemství víry, tak i smysl rozvíjejícího se křesťanského života.“¹⁹⁸

Z řady prvků v liturgii můžeme jako další přiblížit posvátný prostor, který působí také na emoce. Podle Romana Guardiniho má prostor tři směry, které mu udávají řád. Kostel se staví od západu na východ. Doslova popisuje to, co v prostoru podle něj probíhá: „K tváři vycházejícího slunce, z něhož vycházejí paprsky Božího světla do našeho srdce. To je veliký směr, podle něhož se řídí duše a v něm sestupuje Bůh. Směr od severu k jihu, kde tma hledí k světlu, jež září v Božím světle. Co vychází z hořícího srdce, aby svítilo a zahřívalo. A směr zdola nahoru je pohyb duše v touze, modlitbě a oběti, z hloubky k trůnu nejvyššího Boha.“¹⁹⁹ Joseph Ratzinger ve svém pojednání o křesťanském chrámu zdůrazňuje význam jeho východního směru. Vysvětluje to tak, že modlitby směřované na východ vychází již z apoštolské tradice. Jedná se o zaměření na Krista, kterého symbolizuje vycházející slunce. Znamená to jít vstříc Ježíši. Odkazuje také na eschatologicky zaměřenou kristologii a je symbolem nového příchodu Pána.²⁰⁰

Jan Klípa ve svém pojednání o liturgickém prostoru píše, že architektura posvátného prostoru do určité míry ovlivňuje prožitek liturgie a komunikativní děj, který při ní probíhá. V něm se jedná o vztah Boha s člověkem a na druhé straně člověka s člověkem. To se realizuje v pohybech, kdo co dělá nebo kde kdo stojí. Například slavení mše v různých místech bude mít jinou výpověď a povede k jinému prožitku, přestože bude zachován stejný text. Liturgický prostor tak významně ovlivňuje víru člověka. Může mu pomoci směřovat k jádru mysteria, ale také podpořit liturgické dění a pomoci tak člověku kvalitněji prožít mši svatou. V opačném případě může být kontraproduktivní.²⁰¹ Misál hovoří o liturgickém prostoru takto: „Proto je při volbě umělců a při výběru jejich děl pro kostel nutné vyžadovat opravdové umění,

¹⁹⁷ Srov. ČELAKOVSKÁ, T. *Liturgický oděv* [online]. Hradec Králové, 2019 [cit. 2020-07-29]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/3n06qa/>>. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, str. 16–21.

¹⁹⁸ Misál, 345.

¹⁹⁹ GUARDINI, R. *O posvátných znameních*, str. 47.

²⁰⁰ Srov. BENEDIKT XVI. *Duch liturgie*. Vyd. 2. Brno: Barrister & Principal, 2012, str. 24.

²⁰¹ Srov. KLÍPA, J., ed. *Liturgický prostor v současné architektuře*. Praha: Sít', 2009, str. 18.

keré živí víru a zbožnost a je v opravdovém souladu s tím, jaký význam vyjadřuje, i s účelem, pro který je určeno.“²⁰²

Z druhé skupiny prvků, tedy tělesných, můžeme uvést shromažďování. V knize Klemense Richtera se dozvídáme, že Bůh shromažďuje svůj lid. Mše svatá začíná shromážděním lidu (lat. *populo congregato*).²⁰³ Radek Tichý ve své knize popisuje, že shromáždění lidu je důležitým znamením neviditelného společenství církve. Mše svatá je tak záležitostí celé církve, jehož viditelným znamením jsou lidé v kostele.²⁰⁴ Podle Antonia Donghiho je význam shromáždění také v tom, že odkazuje na to, že křesťan nežije již sám, ale je v Kristu spojen se všemi bratry a sestrami. Ve shromáždění, uprostřed kterého je Kristus, se tak spolupodílí na uskutečňování Božího plánu.²⁰⁵ V Misále nacházíme: „Slavení mše jako činnost Krista a hierarchicky uspořádaného lidu Božího je středem veškerého křesťanského života jak pro církev všeobecnou a místní, tak pro jednotlivé věřící.“²⁰⁶ „... s přihlédnutím k povaze a okolnostem jednotlivých liturgických shromáždění bude celé slavení uspořádáno tak, aby navodilo vědomou, činnou a plnou účast věřících, totiž účast jejich těla i ducha naplněného vírou, nadějí a láskou. To si církev přeje, to vyžaduje i samotná povaha slavení a křesťanský lid je k tomu mocí křtu oprávněn i zavázán.“²⁰⁷

Jako další ze skupiny tělesných prvků můžeme uvést znamení kříže. Misál říká: „... Tento zákon nám stále připomíná, že oběť na kříži a její svátostné obnovování ve mši svaté je jedna a táž oběť, jen způsob obětování se liší. Tuto oběť ustanovil Ježíš Kristus při poslední večeři ...“²⁰⁸ Kříž je symbolem Velikonočního tajemství. Tím, že se žehnáme křížem, dáváme najevo ztotožnění se s tímto tajemstvím.²⁰⁹ Kristus nás z kříže táhne k sobě a tím do společenství s živým Bohem.²¹⁰ Podle Radka Tichého je to trojiční předznamenání slavení mše svaté. Současně společné gesto Božího lidu. Před evangeliem nám pomáhá k utvoření vztahu k Bohu, který je oslavován.

²⁰² Misál, 289.

²⁰³ Srov. Tamtéž, 27.

²⁰⁴ Srov. TICHÝ, R. *Mše svatá pro začátečníky i mírně pokročilé*, str. 11.

²⁰⁵ Srov. DONGHI, A. *Gesta a slova*, str. 12–13.

²⁰⁶ Misál, 16.

²⁰⁷ Misál, 18.

²⁰⁸ Misál, 2.

²⁰⁹ Srov. DONGHI, A. *Gesta a slova*, str. 12.

²¹⁰ Srov. SCA 9.

Tím, že se žehnáme znamením kříže, dáváme se do jeho ochrany. Petr Šabaka zmiňuje, že znamení kříže je vyznáním víry. Význam v tomto gestu popisuje tak, že nejprve se dotýkáme čela, jako místa, kde je rozum, potom srdce, které je prostředím lásky, a nakonec ramen, které předznamenají práci. Ve vztahu k Bohu tak můžeme interpretovat toto gesto tak, že toužíme o Bohu přemýšlet, milovat ho a konat pro něj dobro.²¹¹ Radek Tichý popisuje význam kříže na čele, na ústech a na prsou jako opevnění proti zlému, aby člověk mohl naslouchat Božímu slovu.²¹²

Do skupiny tělesných prvků můžeme zařadit také pozdrav. V Misálu nacházíme, že pozdravem má duchovní probudit věřící k pozornosti, aktivizovat jejich vědomí toho, že Kristus je od počátku mezi námi. V pozdravu a odpovědi se ukazuje jednota společenství a spojení s Kristem.²¹³ „... Potom kněz pozdravem probudí ve shromážděných věřících vědomí přítomnosti Páně. Tímto pozdravením a odpovědí lidu se projevuje tajemství shromážděné církve.“²¹⁴

Přiblížili jsme si některé z prvků, které spatřujeme při liturgických obřadech. Obdobným způsobem můžeme nahlížet na ostatní prvky vyskytující se v liturgii v dané skupině dle našeho rozdělení.

3.3 Další faktory ovlivňující význam mše svaté pro člověka

Věnovali jsme dostatečný prostor prvkům, které se vyskytují při liturgii. Přiblížili jsme jejich význam a účinek na člověka, na jeho vnímání a prožívání liturgie. Toto však ovlivňuje ještě řada dalších vlivů nebo faktorů.

Jedním z významných činitelů, který ovlivňuje prožitek nebo vnímání liturgie, je osobnost kněze a srozumitelnost projevu kněze tělesná i mluvená. S mluvenou stránkou souvisí intonace, monotónnost, melodika hlasu, artikulace, tempo, užívání pauz, vada řeči, cizí přízvuk.

Na osobnost kněze jsou kladeny různé nároky. Vzdělání, kultivace lidství, osobnostní zralost, životní zkušenosti, duchovní rozvoj, schopnost práce s lidmi, schopnost projevu

²¹¹ Srov. ŠABAKA, P. Liturgické úkony. *Pastorace.cz* [online] (2000) [2020-07-28]. Dostupné na: <<https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/liturgicke-ukony-petr-sabaka>>.

²¹² Srov. TICHÝ, R. *Oremus: komentáře ke vstupním modlitbám mešní liturgie*. Praha: Krystal OP, 2016, str. 62.

²¹³ Srov. Misál, 50.

²¹⁴ Misál, 50.

před lidmi, zodpovědnost, jakými předkládá víru, nauku, Boží slovo, jak ovlivňuje svým působením věřící a jejich vztah k Bohu. Musí si být vědom toho, že slova, která hlásá, nejsou jeho, ale je služebníkem. Přitom kněz nemusí být teolog, ale musí mít *sensus fidei*.²¹⁵ Důležitým faktorem je také přístup duchovního k věřícím. Zda dokáže být lidský, přijímající, vstřícný nebo je uzavřený a izoluje se od věřících. Člověk tak více přijímá kněze, který mu je lidsky blíže. Současný člověk velmi citlivě vnímá rozdílnost mezi duchovními, přitom však očekává co největší identifikaci s Kristem, a ne zejména prezentování své osoby nebo svých dovedností či znalostí. Chce opravdovost, pevnost víry, postoj, že je služebníkem toho, který ho poslal.²¹⁶

Dalším faktorem je projev kněze. Mluvený i tělesný. Musí být jasný, srozumitelný, důvěryhodný a pevný. Musí odrážet jeho pevnou víru. Pokud by tomu tak nebylo, přijetí jeho slov společenstvím by mohlo být obtížné a znesnadňovalo by tak i reakce shromáždění. Proto veškeré promluvy a úkony musí být vykonány tak, aby měly co největší význam pro společenství, aby nakonec projev kněze neznejistil shromáždění v jejich chápání liturgie nebo v jejich víře.²¹⁷ Požadavky na vhodný postoj a přístup kněze k věřícím můžeme nalézt v dekretu *Presbyterorum ordinis*.

Mezi dalšími faktory, které mají vliv na prožitek liturgie nebo na schopnost ji plně vnímat a zažívat můžeme zmínit například teplo v kostele, míra vlhkosti, upravenost, akustika, zda je dostupná toaleta v kostele nebo v jeho blízkosti nebo jestli je v kostele dětský koutek. Dále na nás může mít vliv množství lidí účastnících se obřadu, složení farnosti – množství zastoupených rodin, seniorů, rozmanitost věkové kategorie, množství mužů a žen, vzdálenost kostela od domova. Dalšími prvky může být fakt, zda se modlí růženec před mší svatou, případně společné modlitby po mši svaté, kvalita vztahů ve farnosti, čas, ve kterém se slouží mše svatá, styl kostela a jeho vnitřní vybavenost, zda je dřevěný, kamenný nebo moderní, vůně kostela, velikost kostela, anebo i to, komu je kostel zasvěcen.

Tyto oblasti, v kontextu významu prožívání liturgie člověkem, nejsou dostatečně literárně zpracovány. Také v liturgických předpisech není okruh novodobých prvků

²¹⁵ Srov. BIANCHI, E. *Kněžím: Slovo a liturgie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2012, str. 52–53.

²¹⁶ Srov. BERAN, J. *Rozmanitost typů osobnosti a spiritualit kněžství*. Praha, 2014. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, str. 43–44.

²¹⁷ Srov. Tamtéž, str. 102.

dostatečně upraven. Na základě osobního zkoumání v různých farnostech se novodobé prvky řešily doposud po dohodě s místním ordinářem a pracovníky památkového úřadu.

Nakonec neméně důležitým faktorem, který ovlivňuje prožívání člověka, je také jeho psychický a zdravotní stav.

3.4 Shrnutí

V této kapitole jsme se zaměřili na to, jaké vznáší církev nároky, aby liturgie odpovídala naší spiritualitě, aby ji formovala a živila ji. Jaký význam má mše svatá pro člověka a jak na něj chce působit. Následně jsme předložili způsoby, jakými se toho snaží docílit. A nakonec prvky, které se vyskytují při liturgických obřadech, a další faktory, které ovlivňují význam mše svaté pro člověka.

Zjistili jsme, že církev předpokládá, že mše svatá nemá na člověka pouze duchovní účinek. Očekává, že bude působit také na jeho lidství, tedy na smysly, rozum, emoce, smysl pro krásno, na jeho potřebu být součástí společenství. To chce uskutečňovat slovem, které má svou důležitou roli, a také pomocí nonverbální komunikace, využitím řady znaků, symbolů a gest. Ty umožňují člověku pozvolna prostupovat za jeho hranice, do oblasti jeho intimity a do duchovní sféry. Snaží se tak působit na člověka jako na individualitu s jeho aktuálními potřebami v určité životní fázi. Můžeme říci, že mše svatá zprostředkovává spásu. Proměňuje člověka, je setkáním a komunikací Boha a člověka, uvádí člověka do tajemství, vede ho, působí na člověka jako na celek, a tak si ho i nárokuje a živí ho.

Při mši svaté si člověk například uvědomuje, že celý náš život směřuje ke smrti. To může být pro současného člověka skličující. Hlubokým významem pro člověka při mši svaté je také akt odevzdání sebe sama a přijetí Otcovy vůle ve svém životě. V tomto okamžiku se plně otvíráme a předkládáme plnou pravdu o svém životě. To není snadné, zejména pak v době, ve které jsme nuceni být v různých rolích, mít různé masky nebo tvořit kulisy.

Autoři nahlíží na význam mše svaté z různých pohledů. Někteří sledují význam z pohledu liturgického, jiní zaujímají k liturgii přístup antropologický, další věroučný. Jiný autor vnímá liturgii jako rituální děj, který souvisí s radostmi i starostmi člověka. Všichni shodně zdůrazňují význam symbolů, prvků, znamení a gest v liturgii. V této oblasti se otevírá řada otázek, kterou si autoři teologové liturgisté pokládají. Například jestli současný člověk je vůbec schopen těmto symbolům rozumět,

přestože žije v době, která je symboly přehlčena. V této oblasti se objevují také rizika. Rizikem může být, že současný člověk má tendenci vše pouze ritualizovat a svátosti udělované při liturgických obřadech vnímat jako magické rituály. Proto máme nahlížet na liturgii a svátosti ve vztahu k Bohu a ve vztahu ke spáse člověka. Přitom nesmíme opomenout jejich eklesiální aspekt.

Liturgie využívá slova a gesta, která známe z každodenního života, jež jsou dána do služeb božských skutečností. Dnešní člověk je však natolik zaměstnaný, že si mnohdy nevšimne některých gest v našich životech, a tak mu utíká jejich hluboký význam, který nesou. Není pak schopen zaměřit se na vnitřní smysl vnějších forem. Bez tohoto rozměru hrozí chápání liturgie jako pozůstatek tradice, jehož smysl nám proklouzne mezi prsty. Významná je jednota duše a těla, která je pro liturgii konstitutivní. Vnímá tělo jako symbol duše. Někteří autoři hovoří o tom, že je možné se dostat k významu symbolů skrze text, který vede k otázkám po bytí. Komunikace člověka s Bohem není možná bez setkání ve znameních. Liturgii je však potřeba rozumět jako symbolickému celku. Liturgie předpokládá a vyžaduje vzájemné sdílení, zapojení všech smyslů i těla. Ze strany autorů vyznívá důraz na výchovu věřících v liturgii a k objektivitě vůči jejím symbolům. Rizikem se ukazuje, pokud by věřící dával symbolům vlastní význam, mohl by nesprávně porozumět liturgii a vedlo by ho to k individualistickému přístupu. Liturgie však není osobní akcí. Prvky, které se vyskytují při liturgii, mají vliv na prožívání člověka. Došli jsme k závěru, že pro naši práci se jeví jako nejvhodnější rozdělení prvků na duševní, estetické nebo působící na emoce a tělesné. Do první skupiny můžeme zařadit například zpěv, hudbu, barvy, výzdobu, liturgické nádobí, liturgické oděvy, vůně, modlitbu, naslouchání Božímu slovu a další. Do druhé skupiny můžeme řadit například shromažďování, stání, klečení, znamení kříže, přání pokoje, průvod, gesta a další. Nicméně jsou i další faktory, které ovlivňují prožívání a vnímání liturgie. Mezi ně jsme například zařadili osobnost kněze, teplo v kostele, toaletu, dětský koutek, akustiku, architekturu kostela, rozmanitost věkové kategorie farnosti a zastoupení jednotlivých věkových skupin.

Již známe současného člověka, jeho potřeby a hodnoty. Nahlédli jsme na to, jakou má spiritualitu. Seznámili jsme se s prvky a s faktory, které ovlivňují význam mše svaté pro člověka, avšak nabízí se nám otázka, nakolik liturgie svými prvky reflektuje nebo naplňuje potřeby současného člověka. Na to se zaměříme v následující kapitole.

3. Prvky bohoslužby a potřeby současného člověka

V této kapitole se zaměříme na to, jakým způsobem a zda reflektují prvky bohoslužby potřeby současného člověka. Jedná se o potřebu ticha, spontaneity, zážitku, prožitku, tajemna, seberealizace, sebetranscendence, osobního rozvoje, individuality, intimity, soukromí, společenství, přijetí a jistoty.

4.1 Potřeba ticha

První potřebou, kterou se budeme zabývat, je ticho. Zjistili jsme, že pro člověka je významné mít možnost někde spočinout, zastavit se, být chvíli v tichu sám se sebou a s Bohem. Načerpát sil, protože se cítí přesycen informacemi, požadavky, hodnoceními a dalšími vlivy. A tak se nabízí otázka k zamyšlení. Poskytuje mše svatá dostatek prostoru pro ticho? Argumentem pro větší prostor k bytí v tichu může být i to, že porozumění symbolům a znamením vyžaduje určitou míru vnitřního klidu a prostor pro rozjímání. Někteří lidé očekávají, že při liturgii bude příležitost k tichu, aby mohli rozjímat, komunikovat s Bohem, najít sami sebe, nacházet pokoj. Ne jenom pauzu mezi jednotlivými úkony. V liturgii se setkáváme především se dvěma nejvýznamnějšími momenty ticha. Je to po homilii k rozjímání o evangeliu a o samotné homilii, a potom po přijímání. To může být prostor k ponoření se do svých hlubin, k vnitřní komunikaci s Bohem. Ze zkušenosti z některých farností můžeme říci, že někdy po přijímání doznívají ještě písně nebo hudba a pro ticho tak někdy zbude malá chvíle. Pro některé lidi může být větší rozměr ticha po přijímání velmi důležitý. Může jim to více pomoci v ponořování se do svých hlubin, do vztahu a komunikace s Bohem. Zpěv už pro ně může být rušivý, protože je může odvracet od usebranosti, rozjímání nebo vnitřní komunikace s Bohem. Liturgie jako taková však sama o sobě nemůže být pouze v tichu, protože je tvořena slovy a znameními. Je to jiný žánr, než je například tichá meditace. Prostor pro ticho tedy je důležitý, ale také je důležitý katechetický rozměr mše, aby jí lidé rozuměli.

Pravděpodobně potřeba ticha k zastavení se, hledání pokoje, být sám s Bohem, vede ke zvýšenému zájmu o duchovní cvičení, které tento prostor k ponoření se do sebe poskytují. Liturgie zřejmě tuto vnitřní potřebu člověka nereflektuje v takové míře, jakou by dnešní člověk potřeboval.

4.2 Potřeba zážitku, prožitku a tajemna

Další potřebou současného člověka je touha po zážitku, prožitku a tajemnu. Chce zažívat něco jedinečného, tajemného, lákavého, co mu dá zážitek nebo bude schopen přitom prožít sebe nebo nějaké emoce. Možná proto je dnes důležité, aby liturgie měla noblesu, vznešenost a tajemno. Současně v ní můžeme spatřovat silný evangelizační rozměr. Někteří lidé, kteří jsou konfrontováni se mší poprvé, mohou být zaskočeni tím, že jí pravděpodobně nebudou rozumět. Současně však na ně může značně zapůsobit krása a hloubka obřadu a atmosféra kostela. Dnešní člověk potřebuje na jednu stranu vytržení ze všednosti a ze záplavy dojmů, být konfrontován s nějakou vznešenou jednoduchostí, ušlechtilou, včetně vizuálních vjemů, jednodušších zpěvů. Různé podněty, které člověka ohromují svou krásou a vtahují člověka do tajemné atmosféry. Takovými jsou například výzdoba, vůně, barvy, zpěv, hudba, symboly, liturgické nádoby, liturgické oděvy, ale také liturgický děj. Liturgie by měla být protichůdná k světovému běhu, k běžnému životu, ale na druhou stranu by z něj zase měla vycházet, protože má hovořit k současnému člověku. Pro člověka, který přichází, musí být jasné přesazení mezi běžným světem a liturgií. A právě v kostele má být to tajemno, ticho a krása. To je to, co dnešního člověka oslovuje. Tajemno a ticho se při liturgii rozpohybuje, ale jiným způsobem, než známe z běžného světa. V liturgii je jiný běh času. Je to vytržení ze všednosti. Můžeme říci, že liturgie s prvky, které využívá, může naplňovat, ne-li přesahovat potřebu nebo očekávání dnešního člověka po zážitku, prožitku nebo tajemnu.

4.3 Potřeba spontaneity

Jako další stojí za pozornost potřeba spontaneity. Tato potřeba souvisí s otázkou, zda je při mši svaté dostatek prostoru pro tělesný projev, například radosti, kterou můžeme svým způsobem taktéž vnímat jako prvek liturgie. V souvislosti s tělesným projevem liturgie jsme zmiňovali práci Klemense Richtera, který na tento fakt poukazuje. S liturgií úzce souvisí radost, ke které máme důvod skrze Krista, kterou bychom měli prožívat, a k tomu by nám měl pomoci i určitý tělesný projev při liturgii, stejně jako v případě jiných liturgických úkonů. Neměli bychom však radost, o které hovoříme, zaměňovat za emoce nebo nálady, které se mění a jsou závislé na vnějších okolnostech. Takováto radost je náhražkou, náhradní zábavou, která má přinést náhradní radost, kterou nám poskytuje dnešní svět. Ale ona radost,

kteřou máme skřze Krista, sjednocuje s Bohem, s druhými, zaměřuje člověka na druhé, v člověku sebou nese vnitřní pokoj, je ovocem Duchu svatého, daruje vnitřní svobodu. Tuto radost můžeme nalézt kdesi v našich hlubinách, a k tomu potřebujeme mít možnost sestoupit do ticha a chvíli v něm spočinout. Tato radost není z vnějšku, ale z Boha. A je vůbec možné se radovat zrovna při liturgii, zdálo by se jako na povel, když se podíváme na nesnadnou situaci současné doby, kdy mnoho lidí zažívá těžkosti? Možná zapomínáme v životě na radost nebo na ni nemáme prostor vzhledem k nárokům dnešní doby, která vyvolává v lidech mnoho stresu a nepokoje. Právě proto bychom neměli zapomínat na radost, kterou máme skřze Krista a mít možnost ji prožít. Tak docházíme k tomu, co naznačují ve svých dílech Klemens Richter nebo Romano Guardini, že liturgie by pravděpodobně mohla obsahovat i určitou míru spontaneity a hravosti, kterou v sobě nese, kterou by bylo možné více projevit, ale současně tak, aby neznevažovala liturgii samotnou. Na druhou stranu víme, že současná liturgie obsahuje mnohem víc prostoru pro tělesný projev než dříve právě díky gestům a postojům, které při liturgii známe. Setkáváme se také s prvkem radosti při zvolání aleluja před evangeliem. Radost je důležitou součástí a spontaneita je důležitá, nicméně při liturgii je potřeba také určitá umírněnost, aby nebyla až příliš rozjásaná a laciná. Současnou liturgii by měla charakterizovat přiměřenost. Střed, kdy člověk se usměje, vnímá potíže, ale také to není rozchechtaným projevem, když má růžové brýle, ale vidí vše realisticky. Liturgie vyžaduje určitou liturgickou kázeň a kultivovanost, protože ta noblesa je důležitá. Plynulost a lehkost, spontánnost, zapojení všech skupin lidí, reagovat na to, že je liturgie bezpečný prostor pro člověka, kde se nabíjí. Můžeme říci, že liturgie obsahuje prostor pro spontaneitu, pro tělesný projev a projev radosti, ale pravděpodobně ne v dostatečné míře pro současného člověka. Může to být otázka subjektivního vnímání příchozích. Pro někoho tak může být prostor pro tělesné vyjádření radosti dostatečný v gestech a úkonech, které se při liturgii vyskytují, a někdo by potřeboval k projevu spontaneity více prostoru. Naopak jsou i lidé, kteří by ocenili pohybu i méně.

4.4 Potřeba osobního rozvoje, seberealizace a sebetranscendence

Další potřebou je osobní rozvoj, seberealizace, sebetranscendence. Jedním z prvků, které s těmito potřebami souvisí, je homilie. Dnes samostatné katecheze příliš neprobíhají, proto je homilie mnohem důležitější než v dřívějších dobách.

Homilie má dnes tak důležitou pozici také proto, že se lidé dnes samostatně moc nevzdělávají. Měla by reflektovat aktuální skutečnosti a měla by být kristocentrická. V otázce osobního rozvoje nabízí bohoslužba člověku dostat ze sebe kousek umění například v nabídce ke zpěvu. Liturgie sama nabízí pro seberealizaci dostatek prostoru od pomocných a přípravných aktivit s realizací mše svaté, přípravy kostela, podílení se na zpěvu, hudbě, výzdobě, na čtení, aktivitě v přinášení darů, činností v rámci společenství a farnosti, kde každý může nalézt své místo. S potřebou sebetranscendence a osobního rozvoje souvisí také schopnost porozumět symbolům. Prvky v liturgii pomáhají člověku také v naplňování jeho potřeby sebetranscendence, uvádějí ho do tajemství, pomáhají mu v jeho cestě pohroužení se do svého nitra a vnitřní komunikaci s Bohem, k vnitřnímu rozjímání. Otázka, jestli člověk dokáže rozumět prvkům v liturgii, otevírá další rozměr k nahlížení. V dnešním moderním světě jsme zaplaveni různými symboly, a také v nich komunikujeme. Rozumíme jim však dobře? Dívat se na něco a vidět něco je rozdíl. Můžeme tak uvažovat, zda není potřeba lidem neustále připomínat, protože člověk se pravděpodobně sám nad tím nezamýšlí právě pro tu jednoduchost. Posvátná znamení jsou geniální právě ve své jednoduchosti. V kontextu symbolů můžeme dojít také k tomu, že naše tělo je symbolem samo o sobě a skrze něj se Bůh obrací k lidem v liturgii. Možná by bylo dobré naučit se rozumět významu symbolů, zejména své vlastní kultury, aby je člověk uměl rozlišovat a lépe jim rozuměl, zejména pak v oblasti liturgie. Pokud by došlo k neporozumění správného významu daného úkonu, gesta, symbolu, může být vnímán jako magický nebo může jejich význam zastříit alegorický výklad, případně může být zredukován pouze na historickou reminiscenci. Právě symboly získávají dnes na větším významu. I proto je významný katechetický rozměr mše, aby jí lidé dobře rozuměli. V dnešní uspěchané době je člověk více oslovován a více reaguje na symboly, znamení, obrazy, než na dlouhé texty nebo povídání. Proto bychom neměli podceňovat vizualitu a nenahrazovat její význam pouze slovem. Nonverbalita je to, co současného člověka oslovuje. Můžeme tak nakonec dojít k tomu, že prvků v liturgii je pravděpodobně přiměřeně, spíše je třeba nepodceňovat výklad jejich obsahu, aby působily na sebetranscendenci celého člověka.

4.5 Potřeba individuality, intimity, soukromí a společenství, přijetí, jistoty

Zjistili jsme, že pro současného člověka je také dominantní rozměr potřeb, které se mohou zdát protichůdné, a přitom se mohou doplňovat. Jedná se o individualitu, intimitu nebo soukromí a současně potřebu společenství, přijetí a jistoty.

Liturgie může člověka oslovit svým klidem a současně svou neměnnou posloupností. Člověk ví, co a kdy bude při liturgii následovat. Ať přijde na mši svatou kamkoliv, bude liturgie stejná. Dává to člověku určité jistoty v již tak nejistém světě. Reaguje tak na to, že dnešní člověk potřebuje rituál, plynutí času i s tím určitým stereotypem, který mu dává nějaké jistoty, které potřebuje. Vytváří pro člověka určitý pocit bezpečí, ve kterém je schopen se uvolnit a být. Díky tomu může realizovat nebo sytit své potřeby. Liturgie nabízí člověku čas a prostor se zastavit a chvíli být. Být se sebou, s druhými a s Bohem, v protikladu k dnešní době, která na člověka klade vysoké nároky i v otázce času. Člověk nemá na nic čas. Je v neustálém spěchu, aby vše stihl. Mnohdy pro něj může být představa, že by se měl někde na chvíli zastavit mimo povinnosti, na jednu stranu libá, na druhou stranu doprovázená značným stresem, že na to nemá čas. Zdá se však, že liturgie je velmi dobře vypočítaná, proto pokud se dobře uchopí a bude mít ten spád, jaký by měla mít, správnou vnitřní dynamiku, tak člověk ve skutečnosti mnohdy ani nepostřehne, jak dlouhá byla. Příkladem může být, že některý nově příchozí člověk bývá krásou a spádem liturgie více unesen než jiní věřící, takže si ani nevšimne, jak dlouho obřad trval. Člověk tak může ve své vnitřní intimitě prožít liturgii tak, jak potřebuje on sám a současně zažít a prožít rozměr společenství.

Postupně docházíme k tomu, že v kontextu výše zmíněného má významnou roli osobnost kněze a charakter společenství. Zejména to, nakolik se jim podaří svým postojem nebo přístupem vytvořit bezpečné, podnětné nebo přijímající prostředí pro druhé. I z tohoto důvodu dnes můžeme spatřovat, že je role kněze paradoxně mnohem důležitější než dříve. Dříve byla důležitá jeho role sakramentální, a ne tolik, kdo to je. V průběhu našeho zpracování tématu jsme zjistili, že dnešní doba klade větší důraz na jeho osobnost nebo osobitost. Na vzdělání kněze, lidskou zralost, osobní předpoklady. Kněz by neměl být pouze ritualista, aby nevázal jen na sebe, uměl zachovat střed, uměl na sebe upoutat, ale také uměl včas opustit místo. Pokud by jeho jednání nebylo v souladu s jeho vnitřním přesvědčením, lidé tento rozpor v mezilidské

komunikaci mohou poznat, a to může mít na ně vliv. Například to v člověku může vyvolávat nepokoj, nedůvěru nebo nejistotu. Člověku může poskytnout pocit, že dané prostředí není bezpečné, a tak se místo možnosti sytit potřeby, otevřeně přijímat přicházející podněty a rozvíjet se v osobní i duchovní rovině naopak raději uzavře do svého vnitřního bezpečí. Dokázat být v onom pomyslném středu nebude pro kněze snadný úkol. Vyžaduje od něj sebekázeň, aby nekládal až moc ze své osobnosti. Aby dokázal být sám sebou, byl vidět a slyšet, ale přitom neukazoval na sebe, ale na Krista.

Současný člověk potřebuje cítit také lidský rozměr, přijetí ze strany duchovního a společenství. Po mši může být dalším významným prvkem k rozměru společenství krátké setkání s lidmi, protože slavení liturgie je aktem společenství. Jak již bylo řečeno, liturgie nekončí odchodem z kostela. Liturgie doznívá na schodech kostela. Důležité je, aby lidé vnímali, že vše, co konáme, je duchovní bohoslužbou a že mši svatou liturgie nekončí. Rozměr atmosféry a přijetí je tak pro člověka pravděpodobně zásadní. Bezpečný prostor v liturgii dává člověku informaci, že v takovém prostředí může být součástí společenství, kde je v pořádku mít prostor na své soukromí, svou intimitu, ale také na to být s druhými, zažít přijetí a současně ho poskytovat druhým, vycházet jim vstříc. Bezpečné prostředí je podnětným prostředím pro rozvoj člověka a jeho víry. Liturgie sama o sobě tento rozměr člověku poskytuje. Jaký bude výsledný dopad na člověka, závisí současně na již zmíněném vlivu kněze a společenství.

Potřeba současného člověka v otázce přijetí, někam patřit, se dotýká i dětí. Dalším prvkem, který reaguje na tuto potřebu, jsou dětské koutky. Nejsou zaváděny běžně v každém kostele, ale v některých farnostech je možné se s nimi setkat. Nejsou tím nejdůležitějším, ale děti jsou nejmenší návštěvníci a mají se tam také cítit dobře. Na druhou stranu by to nemělo být na celé dětství, protože by se lidé měli stále sjednocovat včetně těch nejmenších. Například starší žáci, a zvláště po biřmování, by se již měli účastnit mše s dospělými. Na dětské koutky je možné nahlížet jako na snahu hledání cesty pro společenství.

Můžeme říci, že na dnešního člověka významně působí nonverbalita, atmosféra, osobnost kněze a společenství. Docházíme k tomu, že liturgie svým charakterem poskytuje člověku prostor pro jeho individualitu, intimitu, soukromí ale současně také nabízí společenství, přijetí a určité jistoty. Na to, do jaké míry a zda v míře dostatečné, není možné jednoznačně odpovědět, protože každý člověk je individuální, má jiný

životní příběh, nachází se v jiné životní situaci a má jiné potřeby. Někdo jde do kostela kvůli společenství, někdo jde sám za sebe si užít liturgii, někdo se jde setkat s Bohem. Objektivně právě ona liturgie umí člověku nabídnout oboje, tedy společenství i prostor pro individuální prožívání, určitou formu intimity.

Otázka, která se vkrádá na mysl a je pravděpodobně aktuální vzhledem k nastavení dnešní společnosti, je účelnost potřeby zamýšlet se opět nad změnou liturgie. Víme, že liturgie obsahuje část, která je neměnná, a část, kterou je možné měnit. Vzhledem k tomu, že člověk se neustále vyvíjí a mění se, tak se mění také jeho schopnosti, hodnoty, potřeby, a na ty je potřeba reagovat, tak aby byl člověk osloven. Tedy abychom ho byli schopni oslovit v rovině, která se ho dotýká, které rozumí, kterou je schopen ji zachytit nebo na ni reagovat. Jedním příkladem může být přiblížení liturgie v dnešní době člověku prostřednictvím různých komunikačních médií. Dříve nepředstavitelné prostředky, dnes běžně využívané. Online vysílání mše svaté, videa s promluvami kněží nebo katechezemi nejen pro své farníky, ale i svým způsobem s evangelizačním rozměrem, objasňující některá křesťanská témata srozumitelným a zajímavým způsobem pro současného člověka. Z našeho zkoumání vychází, že podle některých autorů pravděpodobně bude liturgie stát před otázkou, jak vybalancovat objektivní a subjektivní část. Jak uvádějí někteří liturgisté, je potřeba mít na mysli, že liturgie musí být zejména objektivní, má mít nadčasový charakter, kterým udává směr a cestu člověku, a v určité míře reflektovat subjektivitu, tedy i potřeby člověka.

5. Závěr

Cílem naší práce bylo najít odpověď na otázku, do jaké míry mše svatá ve své aktuální formě odpovídá potřebám současného člověka. Zvolenou metodou bylo studium a následné zpracování liturgických knih a knih o liturgii, které byly reflektovány z pohledu moderní psychologie.

Postupnou analýzou potřeb ticha, spontaneity, zážitku, prožitku, tajemna, seberealizaci, sebetranscendenci, osobního rozvoje, individuality, intimity, soukromí, společenství, přijetí a jistoty jsme došli k tomu, na které z nich odpovídá liturgie dobře nebo dostatečně a které dnešnímu člověku ne úplně odpovídají. Došli jsme však také k tomu, že není možné na tuto otázku odpovědět jednoznačně.

Toto téma je natolik hluboké a široké a je zde mnoho rovin, že ne vždy a u všech potřeb je možné poskytnout jednoznačnou odpověď. Zasloužilo by si další zkoumání nebo výzkum v rovinách, které toto téma nese. Z pohledu objektivního, subjektivního, liturgického, humanitních věd a dalších. Ve své šíři, hloubce a důležitosti nejen pro všechny roviny lidského bytí se spolu s nacházením faktů, jakým způsobem liturgie reaguje na potřeby, a zda nebo nakolik odpovídají současnému člověku, s každým přiblížením k odpovědi otevírají nové otázky, které by si zasloužily další pozornost.

Zjistili jsme, že prvků v liturgii je přiměřeně a že důležitý je spád liturgie. Zdá se, že liturgie nabízí dostatečný prostor pro potřebu zážitku, prožitku a tajemna, individuality, intimity, soukromí, jistoty, osobního rozvoje, seberealizace, sebetranscendence. Prvky, které liturgie obsahuje, krásou, kterou působí na člověka, kvalitou, kterou obřad má a dalšími podněty, které nabízí, poskytuje člověku prostor pro sycení těchto potřeb. Tím, že člověk v kostele vnímá vytržení z času, který může zažít a prožít, stejně tak i krásu, vznešenost, jedinečnost liturgie nejen jako zážitek, ale prostřednictvím toho také prožít sám sebe. V dřívějších dobách byl více patrný rozdíl mezi všedním světem a liturgií. Všední svět byl šedý bez mnoha možností a podnětů, které máme dnes a liturgie byla pro člověka nebe, kde zakoušel tu krásu, hloubku a vznešenost. Proto je dnes, kdy máme mnoho možností a podnětů, kvalita liturgie důležitá, například v hudbě, v kulisách, liturgickém nádobí, v projevu a dalších. Toto vše působí na člověka tak, že vnímá cosi tajemného, co ho přesahuje a přitahuje, aniž by plně rozuměl liturgii. Reaguje tak i na přirozenou potřebu sebetranscendence.

Z našeho zpracování jsme také zjistili, že by liturgie mohla člověku poskytovat více prostoru pro jeho potřebu ticha. V kostele máme příležitost zažít klid, být v klidu oproti

jinak rychlé době, ve které žijeme. Ale je nutné říci, že se v kostele nejedná o pasivní netečný klid. Aby člověk dobře prožil liturgii, musí se na ni dobře připravit. Otázkou je, zda je člověk fyzicky i mentálně přítomen při mši svaté. Z toho důvodu může být důležité ticho před mší. Potom ticho po kázání a po přijímání jako možnost vnitřní interakce, které v liturgii známe. I z vlastní zkušenosti z různých farností můžeme říci, že někteří lidé očekávají, že při liturgii bude příležitost k většímu tichu, aby mohli rozjímat, komunikovat s Bohem, najít sami sebe, nacházet pokoj. Ne jenom pauzu mezi jednotlivými úkony.

V otázce, zda liturgie dostatečně reaguje na potřeby společenství, přijetí a spontaneity, je odpověď poněkud složitější. Na jednu stranu můžeme říci, že poskytuje prostor pro společenství a přijetí. Na druhou stranu je otázkou, nakolik je možné tuto potřebu realizovat a sytit. Tedy je možné odpovědět ano i ne. Zjistili jsme, že míra možnosti sytit tyto potřeby a kvalita tohoto sycení jsou do značné míry závislé na osobnosti kněze, na jeho přístupu, ale také na charakteru nebo nastavení daného společenství. V oblasti potřeby spontaneity je odpověď obdobná. Liturgie jistě dostatečně reaguje například v kontextu množství gest a úkonů. Na druhou stranu bychom se mohli zamyslet nad možností většího prostoru pro vhodné vyjádření radosti a spontaneity. V současné době se setkáváme s vyjádřením radosti například při aleluja před evangeliem. Pro současného člověka je důležité, aby mohl tu radost pocítit, prožít, vnitřně zakusit nebo vidět v kontaktu s druhými ve společenství bohoslužby. Aby mohl zareagovat také přirozeně, jak to cítí, a přitom důstojně vzhledem k liturgii.

Nabízí se otázka, jak přijít k současnému člověku? Zdá se, jako by se ukazovaly dva směry, z nichž každý má své zástupce. Jeden poukazuje na přizpůsobení církve proměnné současné době, druhý vede přes vytrvalou snahu proměny člověka prostřednictvím Kristova učení. Nějaká forma hledání změn liturgie může být, ale ne ve smyslu celé liturgie, obsah by se měnit neměl. Ale o formě lze diskutovat neustále, protože ta pravá dokonalá liturgie bude v nebi. Můžeme tak uvažovat o určitých změnách v rámci jednotlivých úkonů nebo prvků.

V případě ticha by bylo dobré pouvažovat o tom, v jaké části liturgie umožnit člověku větší prostor pro ticho. Aby se skutečně nejednalo pouze o pauzu mezi úkony. Aby člověk mohl stačit zachytit svoje prožívání a komunikaci s Bohem. Aby se nemusel jen soustředit na to, kdy správně udělat jaký úkon nebo gesto.

Současný člověk jako nově příchozí může vnímat stanovené úkony a gesta, která mají svá pravidla a své místo, jako určitou strnulost, uniformitu. Všichni jednají stejně po celou dobu a s vážnou tváří. Neobjevuje se místo nebo okamžik, kdy by někdo zareagoval i mimo stanovená gesta spontánně. Žádné individuální gesto, pohled, úsměv, sdílení radosti. Kromě aleluja před evangeliem tak v projevu společenství při liturgii není patrný rozměr radosti. Radosti ze vztahu s Bohem, z vděčnosti, co nám Bůh dává, a z radosti, kterou máme skrze Krista. Ze zkušenosti z různých farností můžeme říci, že příchozí, který nezná veškerá pravidla nebo jim nerozumí, bývá nepříjemně upozorněn, že nedělá, to co má. Někdy společenství pohlíží až pohoršlivě na snahu se intuitivně připojit. To současného člověka odrazuje, necítí se být přijat a nenaplnuje ho touhou pokoušet se v takové atmosféře porozumět nebo přiblížit. Úctu a důstojnost obřadu současný člověk chápe, ale potřebuje mít také pocit, že může být, jaký je i se svým prožíváním. Že v kostele je prostor pro gesto radosti a její sdílení například úsměvem, pohledem a přijetím druhých. Protože ve světě člověk musí zastávat různé role s určitou tváří, ale kostel a liturgie nabízí opak, vytržení z běhu světa. To, že v Božím společenství je v pořádku být takový, jaký jsem, a poskytuje mi tak prostor pro růst. Z toho, co jsme v průběhu práce zjistili, se zdá, že tento rozměr je do určité míry závislý na osobnosti kněze, na jeho postoji a na jeho přístupu. Na jednu stranu má být liturgie jednotná, aby její význam a účinek byl pro věřící stejný a naplněný, na druhou stranu můžeme vnímat mnoho prostoru pro určité úpravy duchovními.

V souvislosti s nahlížením na současného člověka, na jeho potřeby, a s hledáním odpovědí, zda současná mše svatá na ně dostatečně reaguje, se začaly otevírat další otázky, které by si zasloužily další pozornost. Uvádíme několik z nich jako příklad.

Nakolik je člověk schopen rozumět liturgickým prvkům, gestům a úkonům. Nakolik je vnímáme? Postupně jsme se dostali i k dilematu, zda je potřeba nejprve liturgii rozumět, a potom je možné být aktivně činný a prožívat ji plně, nebo je potřeba nejprve aktivně konat, přistupovat s vírou a s důvěrou, nechat se udivovat krásou liturgie a uvádět se do ní a správné porozumění liturgii postupně přijde? Je současný člověk v dnešní technické, zrychlené době schopen vnímat a prožívat liturgii? Co ovlivňuje ve skutečnosti prožitek liturgie? Je to vědomí, podvědomí nebo skutečně stačí vliv prostředí a prvků? Čím to je, že v liturgii může být něco, co člověka rozptyluje?

Mohlo by být zajímavé a přínosné zabývat se i těmito otázkami. Zasloužily by si určitou pozornost i vzhledem k tomu, že by nám mohly poskytnou další odpovědi a náhledy, které by mohly dále rozvinout téma této práce.

Použité zkratky

Biblické zkratky

Ko	List Koloským
Sk	Skutky apoštolů

Zkratky církevních dokumentů

AI	Aperuit illis – Apoštolský list daný Motu proprio Svatého otce Františka, kterým se stanoví neděle Božího slova.
AL	Amoris laetitia – Posynodální apoštolská exhortace papeže Františka o lásce v rodině.
EG	Evangelii gaudium – apoštolská exhortace papeže Františka o hlásání evangelia v dnešním světě.
GS	Gaudium et spes – Pastorální konstituce II. vatikánského koncilu o církvi v dnešním světě ze dne 7. prosince 1965. In: <i>Dokumenty II. vatikánského koncilu</i> . Praha, Zvon 1995.
KKC	Katechismus katolické církve.
KSNC	Kompendium sociální nauky církve.
Misál	ŠLÉGR, Jan, ed. <i>Český misál</i> . V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015.
SC	Sacrosanctum Concilium – Konstituce II. vatikánského koncilu o posvátné liturgii ze dne 4. prosince 1963. In: <i>Dokumenty II. vatikánského koncilu</i> .
SCa	Sacramentum Caritatis – Posynodální apoštolská exhortace papeže Benedikta XVI.
SES	Spiritus et sponsa – Apoštolský list papeže Jana Pavla II.
SRS	Sollicitudo rei socialis – Encyklika Jana Pavla II. o starosti církve o sociální otázky.
VPŘM	Kongregace pro bohoslužbu a svátosti: <i>Všeobecné pokyny k Římskému misálu ze dne 20. dubna 2000</i> . Praha, ČBK 2003.

Ostatní zkratky

lat.	latinsky
------	----------

Seznam literatury

- AMORTH, Gabriele. *Exorcisté a psychiatři*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. Orientace.
- BALTHASAR, Hans Urs von, *Theo-dramatik II., I. Die personen des spiels. Der Mensch in Gott*. Johannes Verlag Einsiedeln, 1976.
- BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. Post.
- BENEDIKT XVI. *Duch liturgie*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2012.
- BENEDIKT XVI. *Sacramentum caritatis*. Praha: Paulínky, 2007. (SCa)
- BIANCHI, Enzo. *Kněžím: Slovo a liturgie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2012. Malá teologie.
- BLAHA, Josef. *Tóra a láska: hebrejská poesie, mystika a píseň současnosti*. Praha: [Josef Blaha], 2016.
- DE FIORES, Stefano a Tullo GOFFI. *Slovník spirituality*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. ISBN 80-7192-338-9.
- Dokumenty II. vatikánského koncilu*. Praha: Zvon, 1995.
- DONGHI, Antonio. *Gesta a slova: úvod do symbolické mluvy liturgie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995.
- Evangelii gaudium: Radost evangelia : apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*. Praha: Paulínky, 2014. (EG)
- ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (Archetypy a opakování)*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. Oikúmené. ISBN 80-85241-51-X.
- ERIKSON, Erik H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-8.
- FRANKL, Viktor Emil. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta, 2006.
- FRANTIŠEK. *Amoris laetitia: Radost z lásky : posynodální apoštolská exhortace o lásce v rodině*. Praha: Paulínky, 2016. (AL)
- FRANTIŠEK. *Apoštolský list daný Motu proprio Svatého otce Františka „Aperuit illis, kterým se stanoví neděle Božího slova“*. Přeložil doc. Petr Chalupa. Řím, 2019.
- FREUD, Sigmund. *Nespokojenost v kultuře*. Praha: Hynek, 1998. Spektrum (Hynek).
- FREUD, Sigmund. *Totem a tabu: Vtip a jeho vztah k nevědomí : teoretická část*. 2. vyd. Praha: Práh, 1995.
- GILLERNOVÁ, Ilona, Vladimír KEBZA a Milan RYMEŠ. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. Praha: Grada, 2011. Psyché (Grada)
- GUARDINI, Romano. *O duchu liturgie*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1993.
- GUARDINI, Romano. *O posvátných znameních*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992. Karmelitánská spiritualita (Karmelitánské nakladatelství).
- HALL, Calvin S. *Psychológia osobnosti: úvod do teórií osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.
- HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*. Praha: Karolinum, 2013.
- HAMPLOVÁ, Dana a Blanka ŘEHÁKOVÁ. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí: výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 - Náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009.

- HANUŠ, Jiří. *Jak mohou přežít hodnoty?: příspěvky ze senátní konference pořádané Centrem pro studium demokracie a kultury*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2017. Quaestiones quodlibetales.
- HANUŠ, Jiří a Petr FIALA, ed. *Katolická církev a totalitarismus v českých zemích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. Historia ecclesiastica.
- HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. 3., aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015.
- HEELAS, Paul a Linda WOODHEAD, et al. *The Spiritual Revolution. Why Religion Is Giving Way to Spirituality*. Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- HERVIEU-LÉGER, Danièle. *Religion as a chain of memory*. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 2000.
- HOFFMANN, B. *A kdo vás zabije--: život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*. 4. vyd. Přerov: Společenské podniky, 1947.
- JAN PAVEL II. *Centesimus annus: encyklika k 100. výročí encykliky Rerum novarum z 1. května 1991*. Praha: Zvon, 1991. (CA)
- JAN PAVEL II. *Mulieris dignitatem: apoštolský list papeže Jana Pavla II. o důstojnosti a povolání ženy u příležitosti Mariánského roku*. Praha: Zvon, 1992. (MD)
- JAN PAVEL II. *Sollicitudo rei socialis: encyklika Jana Pavla II. o starosti církve o sociální otázky*. Praha: Zvon, 1996. (SRS)
- JAN PAVEL II. *Spiritus et sponsa*. Česká biskupská konference. Praha 2004. (SES)
- JAN PAVEL II. *Teologie těla: katecheze Jana Pavla II. o lidské lásce podle Božího plánu*. Praha: Paulínky, 2015.
- JAN PAVEL II. *Veritatis splendor: Encyklika Jana Pavla II. O základech morálního učení církve z 6. srpna 1993*. Praha: Zvon, 1994. (VS)
- JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. Praha: Grada, 2010.
- JUNG, Carl Gustav. *Analytická psychologie: její teorie a praxe : tavistocké přednášky*. Praha: Academia, 1992.
- KAJPR, Adolf, NOVOTNÝ, Vojtěch, ed. *Ministerium verbi: kázání o mši svaté, o posledních věcech člověka a o rozličných aspektech víry*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017.
- Kancionál: společný zpěvník českých a moravských diecézí*. Praha: Zvon, 1992.
- KASPER, Helmut a Wolfgang MAYRHOFER, ed. *Personální management, řízení, organizace*. Praha: Linde, 2005.
- Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995. (KKC)
- KAUFMANN-HUBER, Gertrud. *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál, 1998. Rádci pro rodiče a vychovatele.
- KELLER, Jan. *Nedomyšlená společnost*. Vyd. 4. Brno: Doplněk, 2003.
- KLÍPA, Jan, ed. *Liturgický prostor v současné architektuře*. Praha: Sít', 2009.
- KOHUT, Vojtěch. *Co je spirituální teologie?*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. Malá teologie (Karmelitánské nakladatelství).
- Kompendium sociální nauky církve*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008. (KSNC)
- Kongregace pro bohoslužbu a svátosti: *Všeobecné pokyny k Římskému misálu ze dne 20. dubna 2000*. Praha, ČBK 2003.
- KOREC, Ján Chryzostom. *O Eucharistii*. Brno: Sypták, 2002.
- KOSÍKOVÁ, Věra. *Psychologie ve vzdělávání a její psychodidaktické aspekty*. Praha: Grada, 2011. Pedagogika (Grada).

- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada).
- KUBÍN, Petr, ed. *Brány pekelné ji nepřemohou: kapitoly z pronásledování církvi v Československu kolem roku 1950*. Praha: Karolinum, 2013.
- KUČERA, Dalibor. *Moderní psychologie: hlavní obory a témata současné psychologické vědy*. Praha: Grada, 2013. Psyché (Grada).
- KUNETKA, František. *Liturgika: Úvod do liturgie svátostí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.
- LOBKOWICZ, František Václav a Eva MUROŇOVÁ. *Popel jsem a popel budu: rozhovory s biskupem Františkem Václavem Lobkowiczem*. České Budějovice: Petrinum, 2017.
- LUŽNÝ, Dušan a Zdeněk R. NEŠPOR. *Náboženství v menšině: religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern, 2008.
- LYON, David. *Ježíš v Disneylandu: náboženství v postmoderní době*. Praha: Mladá fronta, 2002. Myšlenky (Mladá fronta).
- LYONS, Pat a Rita KINDLEROVÁ, ed. *47 odstínů české společnosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2015.
- MÁDR, Oto. *Slovo o této době: Výbor z díla ; Vybrala a uspoř. Jolana Poláková*. Praha: Zvon, 1992. Sofia (Zvon).
- MANSFELDOVÁ, Zdenka, Milan TUČEK. *Současná česká společnost. Sociologické studie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.
- MARTINEK, Radek. *Všechny barvy církve: barevnost křesťanského oděvu a její význam v tradici západní církve*. Ostrava: Moravapress, 2014.
- MASLOW, Abraham Harold. *Náboženství, hodnoty a vrcholné zážitky*. Brno: Holar, 2017.
- MASLOW, Abraham Harold. *O psychologii bytí*. Praha: Portál, 2014.
- MORGENSTERNOVÁ, Monika a Lenka ŠULOVÁ. *Interkulturní psychologie: rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Karolinum, 2007.
- MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. Teologie (Karmelitánské nakladatelství).
- NADOLSKI, Bogusław. *Leksykon symboli liturgicznych*. Kraków: Wydawnictwo Salwator, 2010.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Psýché: základy a záhady duševního života*. Praha: Vladimír Kvasnička, nakladatelství Vodnář, 2017.
- NEŠPOR, Zdeněk R. *Příliš slábi ve víře: česká ne/religiozita v evropském kontextu*. Praha: Kalich, 2010.
- NEŠPOR, Zdeněk R. a Dušan LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007.
- PARTRIDGE, Christopher H. a Zdeněk VOJTÍŠEK, ed. *Encyklopedie nových náboženství: nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*. V Praze: Knižní klub, 2006.
- PETRÁČEK, Tomáš. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích: specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava: Moravapress, 2013.
- PLECITÁ, Klára, ed. *Hodnoty, postoje, chování: Česká republika 2002-2012 : sociální report projektu European Social Survey*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2013.
- PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*. Praha: Grada, 2006. Psyché (Grada).
- POKORNÝ, Ladislav. *Prostřený stůl*. 2., upr. vyd. Praha: Česká katolická charita, 1990.

- RABUŠIC, Ladislav a Beatrice Elena CHROMKOVÁ MANEA. *Hodnoty a postoje v České republice 1991-2017: pramenná publikace European Values Study*. Brno: Masarykova univerzita, 2018.
- RAHNER, Karl. *Poslání a milost: příspěvky k pastorální teologii*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2011. Současné otázky.
- RICHTER, Jaroslav. *Socialismus a křesťanství*. V Praze: Universum, 1947. Nové dílo.
- RICHTER, Klemens. *Liturgie a život: smysl liturgie, mše, církevní svátky, svátostná znamení*. Vyd. 2., rozš. Praha: Vyšehrad, 2003.
- RICHTER, Klemens. *Was die Sakramentale Zeichen bedeuten. Zur Fragender Gemeinde von heute*. 2. vyd. Freiburg im Breisgau: Herder, 1988.
- RYNEŠ, Václav. *Civilizace na prahu 21. století: politologické úvahy a pohledy na civilizaci a křesťanství*. Praha: Knihař, 2012.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. Praha: Portál, 2002.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007.
- SCOLA, Angelo, MARENCO, Gilfredo, PRADES, Javier López. *La persona umana. Antropologia teologica*. Milano: Jaca Book (Amateca), 2000.
- SECONDIN, Bruno a Václav PLÍŠEK. *Nová hnutí v církvi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999. Orientace (Karmelitánské nakladatelství).
- SKOBLÍK, Jiří. *Morálka v křesťanské praxi (výběr statí)*. Praha: Pastorační středisko Praha, 2002.
- SKOBLÍK, Jiří. *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997.
- SMÉKAL, Vladimír. *O lidské povaze: krátká zamyšlení nad psychickou a duchovní kulturou osobnosti*. Brno: Cesta, 2005.
- SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál, 2004. Antropologie.
- SOKOL, Jan. *Moc, peníze a právo: esej o společnosti a jejích institucích*. Praha: Vyšehrad, 2015. Moderní myšlení.
- ŠLÉGR, Jan, ed. *Český misál*. V Kostelním Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015. (Misál)
- ŠTAMPACH, Odilo Ivan. *A nahoře nic-: o možnostech postmoderního člověka žít duchovně*. Praha: Portál, 2000.
- ŠTAMPACH Odilo Ivan. *Přehled religionistiky*. Praha: Portál, 2008.
- ŠUBRT, Jiří. *Soudobá sociologie*. V Praze: Karolinum, 2013.
- TAVEL, Peter. *Smysl života podle Viktora Emanuela Frankla: potřeba smyslu života, přínos Viktora E. Frankla k otázce smyslu života*. Praha: Triton, 2007. Psyché (Triton).
- TICHÝ, Radek. *Mše svatá pro začátečníky i mírně pokročilé*. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2018. Katecheze do kapsy.
- TICHÝ, Radek. *Oremus: komentáře ke vstupním modlitbám mešní liturgie*. Praha: Krystal OP, 2016. Liturgie (Krystal OP).
- TOFFLER, Alvin a Heidi TOFFLER. *Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky*. Praha: Dokořán, 2001.
- URBAN, Lukáš. *Sociologie trochu jinak*. 2., rozš. vyd. Praha: Grada, 2011. Sociologie (Grada).
- VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Obecná psychologie: dílčí aspekty lidské psychiky a jejich orgánový základ*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016.
- VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Portál, 2018.

- VEČERNÍK, Jiří, ed. *Práce, hodnoty, blahobyt: České realie v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2016.
- VELLA, Elias. *Démony vyhánějte: hlavní myšlenky z promluv exorcisty P. Eliase Velly z Malty, který navštívil v květnu 1993 Českou republiku*. Zlín: Křesťanské informační středisko, 1994.
- VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada).
- ZEMAN, Karel. *Analýza privatizace a restitucí v ČR: transformace národního hospodářství, zejména liberalizace vlastnických práv: privatizace, restituce a ostatní systémové změny*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017.

Elektronické zdroje

- Attachment*. [2019-08-19]. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/odbornici/attachment/>.
- Dokumenty Mezinárodní teologické komise 1969-2017 a některé další texty Papežské biblické komise a Kongregace pro nauku víry*. Ctirad Václav POSPÍŠIL (ed.), Eduard KRUMPOLC (ed.) [PDF]. V Olomouci: Univerzita Palackého, 2017. ISBN 978-80-244-5218-0.
- KELLER, Jan a Zdeněk R. NEŠPOR, ed. Společnost konzumní. *Sociologická encyklopedie*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, (10.12. 2020) [2019-08-19] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost_konzumn%C3%AD.
- MUCHA, Ivan a Zdeněk R. NEŠPOR, ed. Postmoderní společnost. *Sociologická encyklopedie*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, (10. 12. 2017) [2019-08-19] Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Spole%C4%8Dnost_postmodern%C3%AD.
- SKOBLÍK, Jiří. *Pravda a čest jako nezbytné individuální a sociální hodnoty pro lidský život* (11.1.2010) [2020-09-17] Dostupné z: http://ktf.cuni.cz/~skoblik/km_nove/km_kapitola6.htm.
- ŠABAKA, Petr. Liturgické úkony. *Pastorace.cz* [online] (2000) [2020-07-28]. Dostupné na: <https://www.pastorace.cz/tematicke-texty/liturgicke-ukony-petr-sabaka>.

Periodika a sborníky

- HÁJEK, Vít. Kázání potřebuje příběh. *Katolický týdeník* 2016, roč. 27, č. 46, s. 13.
- HORÁK, Jiří. Sekularizace, její kritika a aplikace na případ dělnického hnutí v českých zemích. *Historická Sociologie* 2013, roč. 5, č. 2, s. 75–95.
- HOUTMAN, Dick a AUPERS, Stef. The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000. *Journal for the Scientific study of Religion*. 3. vyd. 2007, sv. 46, s. 305–320.
- HUŠEK, Vít. Ricoeurovo pojetí symbolu a jeho aplikace v liturgii. *Studia theologica* 2003, roč. 5, č. 2, s. 15–29.
- MISAUEROVÁ, Anežka. Současné pojetí spirituality jako zdroj úvah o utváření prosociálních postojů. *Pedagogika* 2011, roč. 61, č. 3, s. 248–256.
- POKORNÝ, Ladislav. *Stopami koncilu: sborník teologickomírového semináře SKD [Sdružení kat. duchovních] Pacem in terris v Hradci Králové ve dnech 23. - 26.*

- srpna 1982*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1983. Teologické studie (Ústřední církevní nakladatelství).
- STRÍŽENEC, Michal. Psychologické aspekty spirituality. *Československá psychologie* 2001, roč. 45, č. 2, str. 118-126.
- ŠILER, Vladimír. Prostor pro spiritualitu: Sakrální prostory v objektech péče vypovídají o české společnosti. *Dingir: časopis o současné náboženské scéně* 2017, roč. 20, č. 4, s. 122–124.

Akademické práce

- BERAN, Jiří. *Rozmanitost typů osobnosti a spiritualit kněžství*. Praha, 2014. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.
- ČELAKOVSKÁ, Terézia. *Liturgický oděv*. [online]. Hradec Králové, 2019 [cit. 2020-07-29]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/3n06qa/>>. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce doc. Mgr. art. Zuzana Hromadová.
- HOLÁ, Michaela. *České církve a tržní model náboženství*. [online]. Brno, 2009 [cit. 2020-07-10]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/2zvg0u/>>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce PhDr. Roman Vido, Ph.D.
- JANŮ, Anna. *Křesťanský exorcismus jako předmět zájmu psychologie*. [online]. Olomouc, 2012 [cit. 2020-07-16]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/mqgs2k/>>. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.
- NĚMEČKOVÁ, Kamila. *Nenáboženská spiritualita v postmoderní době*. Praha, 2015. Disertační práce. Univerzita Karlova.
- NOVOTNÝ, Jiří. *Vývoj religiozity v České republice*. [online]. Brno, 2011 [cit. 2020-07-06]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/evtc1e/>>. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Vedoucí práce doc. RNDr. Josef Kunc, Ph.D.
- NYKODÝM, Michal. *Historické, filosofické a psychologické souvislosti v chápání smyslu života*. Plzeň, 2012. Bakalářská práce. Západočeská univerzita. Vedoucí práce Mgr. Vladimíra Lovasová, Ph.D.